DR. BHAU DAJI MEMORIAL डाक्टर भाऊ दाजी स्मारकम्

श्रीवीतरागायनमः ॥ श्रियं क्रियाद् सर्वज्ञज्ञानज्योतिरनश्वरीमू विश्वंप्रकाशयाच्चिन्ता मणिश्चिन्तार्थसाधनः ॥ १ ॥ नमस्तमप्रभा वाभि भू
त भूद्योत हेतवे लोकोपकारिणोशद्वा ॥ ब्रह्मणोद्वादशास्यने ॥ २ ॥ स्वस्ति श्रीसकलज्ञानसाम्राज्यपदमाप्तवान् ॥ महाश्रमणसंघाधि पति
र्यः शाकटायनः ॥ ३ ॥ एकश्शब्दोमूबुधिम्बुद्धि ॥ मन्दरेणप्रमथ्यथः ॥ सयज्ञः श्रीसमुद्दध्रे ॥ विश्वंव्याकरणामृतम् ॥ ४ ॥ स्वल्पग्रंथ
रचोपायं ॥ संपूर्णंयदुपक्रमम् ॥ शब्दानुशासनंसार्वं ॥ महच्चासनयत्परम् ॥ ५ ॥ इष्टिर्नेष्टिश्चवक्तव्यं ॥ वक्तव्यंसूत्रतःपृथक्पूर्वंरव्या
तन्योपसंख्यानं ॥ यस्यशब्दानुशास्ने ॥ ६ ॥ तस्यातिमहतींवृत्तिं ॥ सहत्येयंलघीयसी ॥ संपूर्णलक्षणावृत्ति ॥ वक्ष्यतेयक्षवर्म
णा ॥ ७ ॥ ग्रन्थविस्तरभीरूणां ॥ सुकुमारधियांमयम् ॥ शुश्रूषादिगुणान्कर्तुं ॥ शास्त्रेसंहरणोद्यमः ॥ ८ ॥ शब्दानुशासनस्यान्व
र्थाख्यिन्तामणेरिदम् ॥ वृत्तेर्ग्रन्थप्रमाणन्तु ॥ षट्सहस्रन्निरूपितम् ॥ ९ ॥ इन्द्रचन्द्रादिभिश्शब्दैर्यदुक्तंशब्दलक्षणम् ॥ तदिहास्ति
समस्तञ्चयन्नेहास्तिनतत्क्वचित् ॥ १० ॥ गणधातुपाठ्योर्गणधातुलिंगवृत्तिशासनेलिंगगतम् ॥ औणादिकवृत्तादौशब्दसिद्धशेषसंग्रह
विन्तोविद्यात् ॥ ११ ॥ बालावबोधजनोव्यस्या ॥ वृत्तेरभ्यासहेतवे ॥ समस्तंबाङ्मयंवेत्ति ॥ वर्षेणैकेननिश्चयात् ॥ १२ ॥ नमस्तुत्रस्यादाव
यमंगलश्लोकः ॥ नमःश्रीवर्धमानायेत्यादि ॥ शास्त्रार्थसम्बन्धाभिधेययोग्यताऽथवाऽऽगमप्रयोजनोपायोपेयभावाख्येयेनसर्वसत्वहितेनन
त्वहितेनतत्वतः प्रज्ञापिताः तस्मैश्रीमतेमहावीरायसाक्षात्कृतसकलद्रव्यायनमस्करोमीत्यध्याहारः ॥ इतिविघ्नप्रशमनार्थमर्हद्देवता
नमस्कारमूपरममंगलमारभ्यभगवानाचार्यश्शाकटायनश्शब्दानुशासनम् शास्त्रमिदंप्रारभते ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषुतत्वा
र्थावंगतिर्यतः ॥ शब्दार्थज्ञानपूर्वैतिवैद्यंव्याकरणंबुधैः ॥ ॥ अइउण । ऋऌक् । एओङ् । ऐऔच् । हयवरलञ् । ञमङणनम् । झभञ् । घढधष् । जबगडदश् । खफछठथचटतव् । कपय् । शषसर्ँ । हल् ॥ १३ ॥ इतिवर्णसमाम्नायः ऋमानुबंधोपादानः प्रत्याहा
रयन् शास्त्रस्यस्वाध्यायार्थः ॥ सामान्याश्रयणाद् दीर्घप्लुतानुनासिकग्रहणम् ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतहलोत्येकद्वित्रिमात्रिकाः ॥ नासिकामनु
स्थातवर्णःस्यादनुनासिकः ॥ ऋइत्यनेनवर्णस्यापियहणंभवति ॥ दूरादामंत्र्यस्यगुरूर्वैकोलन्तूदितिलुग्रहणात् ॥ तथाच । ऋत्यक
इतिलुकारेपिसिद्धम् ॥ हकारस्यद्विरूपदेशोपादेयवलादेर्यहणार्थः ॥ हकारादिष्वकारादयउच्चारणार्थाः ॥ सात्मेतत् ॥ १ ॥ संज्ञासू
त्रमेतत् ॥ इतासहोच्चार्यमाणोवर्णःसमुदायोवायआत्मनः प्रभृत्यात्मादितोव्यवस्थितानांसंज्ञाभवत्यात्मनाख्ह ॥ अण्

अनू । अच् । हल् । सुप् । सुट् । तिङ् । तस् । संज्ञानि यमनिषेधाधिकारनित्यापवादविधिपरिभाषाः ॥ अतिदेशविकल्पावितिगतयश्शब्दानु
शासनेसूत्राणाम् ॥ उतास्वः ॥२॥ उकारेणेतासहोपादीयमानोवर्णस्वस्य वर्णस्यसंज्ञाभवत्यात्मनासह । कुचुदुतुपु । तेयान् ॥३॥ तकारेणे
तासहोपादीयमानोवर्णइयान् ॥ यावन्मात्रउपात्तस्तावन्मात्रएवासौवेदितव्यः । अत् । इत् । उत् । भाव्योग् ॥ ४ ॥ भाव्योविधेयः प्रत्ययविका
रागमरूपः ॥ अगकारकोवर्णः इत्यानेववेदितव्यः ॥ भिक्षुः अस्यै · अस्याभिः । लविता । अग्नितिकिं । असुमू · असुमू · अमू · अमयोगीत् ॥ ५ ॥ इ
होपदिश्यमानोवर्णःसंसुदायोवायोलौकिकेशब्दप्रयोगेनदृश्यतेसइत् । संतोभवत् ॥ एधि । एधते । अइउण । अण् । दुवेपूङ् । वेपथुः ।
ऊकऽऋ । कृत्रिमम् । स्वंस्थानास्येभ्ये ॥ ६ ॥ स्थानंकराद्यादि । अस्यमूसुखम् । ओष्ठात्प्रभृतिप्राक् काकलकात् । तत्रभवम् । स्पृष्टादिप्र
यत्नपञ्चकमास्यम् । कराक्षेषमूर्द्वीजेदन्तोरसातुनासिकावर्णानांमूँ ॥ स्थानान्यास्यंस्पृष्टेषत् । स्पृष्टविवृतसंवृतेषद्विवृतम् । त
योरभेदे वर्णोवर्णस्यस्वेनाभवेदितव्यः । अकुहविसर्जनीयजिह्वामूलीयाः कराद्याः । कुर्जिह्वामूले । हविसर्जनीयाउरस्यो । जिह्वामूलीयो
जिह्वः ॥ सर्वमुखस्थानमवर्णमित्येके । इणएचुयशाःतालव्याः । एऐकराठतालव्याबेकेषाम् । उओ । ओष्ठ्यौपध्मानीयाओप्मः ॥ ७ ॥ अआऔ
कराठेभावेकेषाम् · ओदन्तोष्ठ्यः ॥ सृकस्थानएतेषाम् । मृदुरषामूर्द्धन्याः ॥ रेफोदंतमूलएकेषाम् ॥ लुतुलहादन्त्याः । नासिक्योनु
स्वारः । कराद्यानासिक्यएकेषाम् । अस्यम् । स्पृष्टम् । करणंस्पर्शानाम् । ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् · ---- विवृतमूष्मणांस्व रा
णाञ्च । एओविवृततरौ । ताभ्यामेओ । ताभ्यामवर्णः । ईषद्विवृतमूष्मणाम् । संवृतमकारस्येति । अअइत्यकारः । उदात्तोनुदात्त
स्वरितश्चानुनासिकोननुनासिकश्चेतिषट् · एवंदीर्घप्लुतावितिद्वादशवर्णभेदाः । परस्परंस्वस्वेभवन्ति । एवमिवर्णादीनान्त्वष्टादशभे
दाः । लुवर्णस्यानुकरणादन्यत्रदीर्घोनास्तीतिद्वादशभेदाः एवंह्रस्वाभावाद्वादशभेदाः । यवलानामनुनासिकोननुनासिकश्चे
तिद्वौभेदौ । वर्ग्याः पञ्चपञ्च । रेफोष्मणांस्वेनसन्ति । आसन्नः ॥ ७ ॥ इहासन्नानासन्नप्रसंगेस्थानगुणप्रमाणादिभिर्व्यवधानस्यासन्न
एवविधिरूपात्तोवेदितव्यः । तत्रस्थानेन । दीर्घः ओकाग्रम् । मुनीन्द्रः । गुणेन । केनिद्व्रजः । कुर्धिति । पाकः । त्यागः । चकारस्याघोषस्या
त्यप्राणस्यतादृशएवककारोभवति । जकारस्यघोषवतोत्यप्राणस्यतादृशएवगकारोभवति । प्रमाणेन । दोर्मोस्याद्दसोमात्
सुश्रावित्यसन् । अस्मुभ्यं अस्मभ्यं । मात्रिकस्यमात्रिकः । द्विमात्रस्यद्विमात्रः । अर्थेन · मानिरूपेकार्थ्योरूपन्यतोनुः बातराऊ ॥२॥

युवति · दारदवंदारिका · वतराडीशब्दस्यअपत्यार्थस्यतदर्थेवातरास्यभावः दरच्छब्दस्यदारदः संबन्धिनांसम्बंधे ॥ ८ ॥ सम्बंधिशब्दा
नांयत्कार्यमुच्यतेतत्सम्बन्धेसत्येवभवति · नान्यत्र श्वशुरार्थः श्वशुर्यः संज्ञायाम् । श्वशुरादिभ्येवश्वाशुरिं । षड्डतिसंख्या ॥ ९ ॥ षतु
डतिप्रत्ययान्तंसंख्याशब्दभवति · एकादिकासंख्या · तत्कार्यंप्रतिपद्यतइत्यर्थः यावत् · कृत्वः · यवद्वा · यावत् · कृत्वः यतिधा · यतिकृत्वः
बहुगणम्भेदे ॥ १० ॥ बहुगणइत्येतौशब्दौभेदेवर्तमानौसंख्याशब्दभवतः भेदोनानात्वम् · एकत्वप्रतियोगि · बहुकः बहुधा · बहुकृत
त्वः गुणकः गणधा · गणकृत्वः भेदइतिकिं · बेपुत्येसंघेचमाभूत् · कसमासेध्यर्थः ॥ ११ ॥ अध्यर्धशब्दः कप्रत्ययेविधात्तव्येसमासे से
चसंख्याशब्दभवति · अध्यर्धकम् · अध्यर्धशूर्पकं क्रीतेप्रत्ययस्यद्विगोष्ठञ्कञ् · अर्धपूर्व · पदोडत् ॥ १२ ॥ अर्धपूर्वपदोडत्प्रत्ययांतःशब्दः
कसमासयोः संख्याशब्दभवति · उदितिसंख्यापूरणेडडित्यादिभ्यआदिशब्देस्त्रीयतस्तत्कारेणप्रत्याहारः अर्धपञ्चमकम् · अर्धपञ्चमशूर्पकम्
पौत्रादिशब्दम् ॥ १३ ॥ परमप्रकृतेरपत्यवतः यत्पौत्राद्यपत्यंतद्बहुसंज्ञंभवति · गर्गस्यापत्यंपौत्रादिगार्ग्यः वात्स्यः अनन्तरापत्यंगार्गिः व
त्सिरित्येवभवति · प्रपौत्राद्यस्त्रीवंश्यज्यापोभ्रात्रोस्सतियुवा ॥ १४ ॥ प्रपौत्रः पौत्रापत्यम् परमप्रकृतेश्चतुर्थः वंशभवोवंश्यः पित्रादिरात्मनः
कारणम् · ज्यायान्भ्रातावयोधिकः एकपितृकएकमातृकोवापरमप्रकृतेःप्रपौत्राद्यपत्यंस्त्रीवर्जिंवंश्येसतिजीवतिपुत्रादिः ज्यायासिच
भ्रातरिकनीयान्भ्रातायुवसंज्ञोभवति · गार्ग्यायणः वात्स्यायनः परमप्रकृतिर्गार्गिः तस्यानन्तरापत्यंगार्गिः तदनन्तरापत्यंच
द्वैगार्ग्यः · तृतीयस्यात् · चतुर्थेगार्ग्यायणेवावा · प्रपौत्रादीतिकिं · पौत्रोगार्ग्यः · अस्त्रीतिकिंमू · स्त्रीगार्गी · सत्सापिराडेधिवयस्था
नेवा ॥ १५ ॥ ययोः पूर्वः सप्तमः पुरुषः एकस्ताभ्यान्योन्यस्यसपिण्डोवयोयोगनादिस्थानमूपितरपुत्रइत्यादि परमप्रकृतेःप्रपौत्राद्यपत्यस्त्रीवर्जि
तंवयस्थाभ्यान्द्वाभ्यामप्यधिके · सपिण्डेजीवतिसतिसज्ञीवदेवयुवसंज्ञंवाभवति · पितृव्ये · पितृव्यस्यपितम् · पितामहे पुत्रेवा वयोधि
केजीवति गार्ग्यस्यापत्यंजीवत् · गार्ग्यायणोवागार्ग्यः वात्स्यः वात्स्यायनोवा सदित्यादिकिं अन्यत्रगार्ग्यः · स्त्रीगार्गी · युवद्वंकुत्साऽऽ ॥ १६ ॥
युवाचबहुष्वपत्यंयथाकमंकुत्सायामर्थाच्चविषयेयुवसंज्ञंवाभवति · गर्गस्यापत्यंकुत्सोयुवागार्ग्यः गार्ग्यायणोवा आत्मःगुरुमान्भूत्वा
स्वतंप्रउच्यते · अन्यत्रगार्ग्यायणएव · गर्गस्यापत्यंहैवंमर्ह्यितंगार्ग्यायणः · गार्ग्येकि · अन्यत्रगार्ग्यएव · नामदुः · ॥ १७ ॥ यन्नामधेयंसंव्यवहा
रायहीयतेतन्निमुच्यते · देवदत्तादितद्दुसंज्ञंवाभवतिदेवदत्तीयाः देवदत्ताः । यदादिः ॥ १८ ॥ यदादयः शब्दानित्यंदुसंज्ञाभवन्ति · यदीयम्

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

किनीयम् · तादयनिः · त्यदादिः सर्वाद्यन्तर्गणः यस्याकम्बादिरादेचू ॥१९॥ यस्यशब्दस्याचामादिचू आकारएत्वादुसंतोभवति · आम्र युष्मायनिः · आम्बक्षयः · स्वेवीर्य्यः · रेतिकामनीयः · औपगवीयः · देशाएचेइठादौ ॥२०॥ देशाएववर्तमानस्यशब्दस्याचामादिरेउःभवति सच्छादौप्रत्ययेषि धातव्ये दुसंतोभवति · सैपुरिकी · सैपुरिका · स्कोनगरिकी स्कोनगरिका सेपुरंस्कोनगरञ्चबाहीकग्रामो · एवकरो नियमार्थः · तेनदेशेत्यर्थचचवर्तमानस्यनभवति · छादावितिकिं · क्रिभारोनभवति · पारेदेशे ॥२१॥ प्राग्देशेवर्त्तमानस्य यस्यशब्दस्याचा मादिरेउः सच्छादौप्रत्ययेदुसंतोभवति · शरावतीनामनदी · तदपेक्षाप्राग्दृग्व्यवस्था · एणीपचनीयः गोनर्दीयः एकचक्रकः · नियमार्थ मित्यर्थवचनम् · क्रियाधातुः ॥२२॥ क्रियाप्रवृत्तिः पूर्वापरीभूतासाध्यमानरूपासाअर्थोअभिधेयंयस्यससोधातुसंतोभवति · भू भव ति · एधि · एधते · गोपाय · गोपायति · पापच्यते · पुत्रकाम्य · पुत्रकाम्यति · इहिछत्रयेणानुसारित्वा दुक्षणस्य अणपयत्यादिनिवृत्तिः · दा धाघ्वदाप् ॥२३॥ दारूपोधारूपश्चयोधातुः सोबकारानुबन्धोधुसंतोभवति · दारुपाश्चत्वारः · धारूपोहौ · दाण् · प्रणिदाता · देउ · प्रणिदय ते · उदाज् प्रणिददाति · दोप्रणियति · धेट् · प्रणिधयति · डुधाञ् · प्रणिदधाति · अबितिकिं · दाप् · दातम् · बर्हिः · देप् · अवत्तादातम्मु खम् · प्रादिर्नाप्रत्यये ॥२४॥ प्रादिस्त्वाद्यन्तर्गणःघनधातुर्द्योतोरवयोनभवति · तंस्युदस्य ननः परएव धातुसंतोवेदितव्यः अप्र त्यये · नचेनतः प्रत्ययः परोभवति · अभ्यमनायत · अभिमिमनायिषते · अभिमनाय्य · प्रासादीयत् · प्रासिसादीयिषति प्रासादीय · अप्रत्यये इतिकिं · औत्सुक्यायत · उत्सुक्यायिषते · उत्सुक्यायित्वा · असंग्रामयता सुरस्त्यत्रसंग्रामस्त्येतावन् युद्धार्थोधातुर्नात्र सम् प्रादिः तस्यागताद्यर्थाधिपर्यायोस्त्यतिक्रमात्युपसर्गः प्राक्त्व ॥२५॥ तस्यधातोस्सम्बन्धीतदर्थद्योती प्रादिरूपसर्गसंतोभवति प्राक्त्वततोधातोर्भवति · योगताद्यर्थाधिपरियोवार्च्यो विषयेसुअतिरिति यश्चानिक्रमविषयः अतिइतिनानेतान्वर्जयित्वा · प्रारब्धभः परिणमति · अभिषिञ्चति उपसर्गत्वेनादि · तस्येतिकिं · वृक्षवृक्षमभिसिच्यते · अगतेत्यादितिकिं · अध्यागच्छति · आगच्छत्यधिपर्यागच्छ ति · आगच्छतिपरि · अध्यागयनिकः पर्यायनितम् · उपरिभावस्यसर्वतोभावस्यचप्रकरणादेः · प्रतिपत्तोगताद्यर्थत्वम् अप्रतिपत्तौ अ ध्यागच्छतिपर्यागच्छतीति प्राक्त्वमेव · अर्च्यास्तुतिसुसिक्तम्भवता अतिस्तुतम्भवता अत्र धात्वर्थः प्रशस्यते अन्यत्रसुषिक्तम्भवतेति कुत्स्यते · अतिक्रामति · अतिसिक्तमेवभवता · अतिस्तुत्वायदर्थंकियातस्मिन् कार्य्येनिष्पन्नेपिक्रियाप्रवृत्तिरतिक्रमः अन्यत्रअ ॥२॥

तिशय्य प्राक्त्वेत्यधिकारः · आगव्ययसंतापाः डाच्व्युर्य्यायनुकरणभ्रति ॥२६॥ डाजन्तव्यन्तमूरीत्येवमाद्यनुकरणमुपसर्गसंज्ञ — धातो स्सम्बन्धितिसंज्ञंभवति · डाचू · पठपठाकृत्य · सपत्राकृत्य · चि · सुकूकृत्य · घटीकृत्य · उर्य्यादि · उरीकृत्य · उररीकृत्य · अनुकरणम् ख्यातकृत्य · कृकृत्य · उपसर्गः । प्रकृत्यपरिहृत्य · चिडाचू · साधर्म्यादूर्यादीनां कृभ्वस्तिभिरेवयोगेतिसंज्ञा · ऊर्य्यादयोगणपाठेष्वा कारिकाक्रमदोक्ताः सदसद्स्थित्यादिभूधातुपदेशाअपरिग्रहादरक्षेपे ॥२७॥ स्थित्यादयोभूधातुपदेशाअपरिग्रहआदरक्षेप · इत्येतेषु चार्थेषु यथासंख्यंकारिकाअसत्त्वम् · अदस् · अन्तर् · सत् · असत् · इत्येतेशब्दाधातोस्तिसंज्ञाभवति · स्थितिमर्य्यादाशक्तिर्वाआदिशब्दाद्य तादिगृह्यते · तत्रकारिकाकृत्य · भूपामराउनभ् · तत्र · अदंकृत्य · स्वयंपरामर्शेनुपदेशः तत्र अदः कृत्य · परिग्रहः · स्वीकारः तदभावे · अनादृत्य · आदरक्षीत्यासंभ्रमः · तत्र · सत् · कृत्य · क्षेपः · परिभवः · तत्र · असत् · कृत्य · स्थित्यादावितिकिम् · कारिकांकृत्वा · कर्त्तुमित्यर्थः · अदंकृत्वा · माकारीत्यर्थः अदः कृत्वागतः अयम् परस्योपदेशः · अन्तर्हृत्वाभूषिकांश्येनागतः परिरक्षेत्यर्थः · सत्कृत्वाविद्यमानमित्यर्थः · असत्कृत्वाविद्यमानमित्यर्थः कृणोमनः श्रद्धोच्छेदे ॥२८॥ कृणोमनस्इत्येतौशब्दौश्रद्धायाअभिलाषस्योच्छेदेधातोस्ति संज्ञोभवतः कृणुहत्य · मनोहत्य · श्रद्धामुच्छिद्येत्यर्थः · अन्यत्रतराउलस्यकृणोहत्वा · मनोहत्वागतः · असम्पुरोव्ययम् ॥२९॥ असम्पुरस्इत्येतावव्ययौधातोस्तिसंज्ञोभवतः · असंगत्य · पुरस्कृत्य · असमितिनाशोवर्तते · अनव्ययेअसंकृत्वाधिरसमित्यर्थः पुरःकृत्वानगरीत्यर्थः · गत्यर्थवदोच्छः ॥३०॥ अञ्चेयेतदव्ययमभिशब्दार्थेदृढार्थेचवर्त्ततद्द्योत्यर्थस्यवदेश्चधातोस्सम्बन्धितिसंज्ञंभवति · अञ्चगत्य · अञ्चव्रज्य · अञ्चोद्य · अव्ययमितिकिं · अञ्चसुदंकृत्वा · तिरोन्तर्धौ ॥३१॥ तिरस्इत्येतदव्ययंद्वैधीभावेवर्त्तमानंधातोस्सम्बन्धितिसंज्ञंभवति · तिरोकृत्य · तिरोधाय · अन्यत्रतिरोभूत्वास्थितः · तिर्सगभूत्वेत्यर्थः कृत्वोवा ॥३२॥ तिरस् इत्येतदव्ययंद्वैधीवर्त्तमानंकृञोधातोस्सम्बन्धितिसंज्ञंवाभवति · तिरस्कृत्य · तिरःकृत्वा · मनस्यूरस्युपाजेन्वाजेमध्येपदेनिवचने ॥३३॥ म नसिउरसिउपाजेअन्वाजेमध्येपदेनिवचने इत्येतान्यव्ययानिकृञोधातोस्सम्बन्धीनितिसंज्ञानिवाभवन्ति · उरसिमनसि · अनत्याधान विषये अत्याधानमुपक्षेपः आश्चर्य्यञ्च · मनसिकृत्य · मनसिकृत्वा · उरसिकृत्य · उरसिकृत्वा · उपाजेकृत्य · उपाजेकृत्वा · अन्वाजेकृत्य · अन्वाजेकृत्वा · मध्येकृत्य · मध्येकृत्वा · पदेकृत्य · पदेकृत्वा · निवचनेकृत्य · निवचनेकृत्वा · स्वाम्यधिः ॥३४॥ अधिरित्ययमुपसर्गः · स्वामि

भाव विषये कृ ओधातोस्सम् भीतिसंज्ञो भवतिवा · देवदत्तंग्रामेधिकृत्य · ग्रामेधिकृत्वा · स्थामिनंकृत्वेत्यर्थः · अन्यत्रअर्चीत्यधिकृत्य · प्रादिरुपसर्गइतिवर्त्तते · तेनोपसर्गसंज्ञापि विकृत्यते इतिकृत्वाधिप्राक्रुस्यानियमः · साक्षादाद्यार्च्चि ॥३५॥ साक्षादित्यादिशब्दरूपं अर्च्चिव्यर्थमव्ययंतंकृञः सम्बन्धिसंज्ञंवाभवतिसाक्षात्कृत्य · साक्षात्कृत्वा · मिथ्याकृत्य · मिथ्याकृत्वा · अर्च्चीतिकिं · अवणीकृत्य · उष्णीकृत्य · नित्यंहस्तेपाणौस्वीकृतौ ॥३६॥ हस्तेपाणावित्येताभ्यांयोऽर्थआत्मीयीकरणे कृञस्सम्बन्धिनोतिसंज्ञोनित्यम्भवतः हस्तेकृत्व · पाणौकृत्य · अन्यत्रहस्तेकृत्वा · कार्षापणंगतः · जीविकोपनिषदिवे ॥३७॥ जीविकाउपनिषत् इत्येतोशब्दोऽर्थार्थगम्यमानेकृञस्सम्बन्धिनोतिसंज्ञोनित्यम्भवतः · जीविकामिवकृत्वा · जीविकाकृत्य · जीविकाकरोति · उपनिषत्कृत्य · उपनिषत्करोति · अन्यत्रजीविकांकृत्वा · उपनिषदंकृत्वा · प्राध्वम्बन्धे ॥३९॥ प्राध्वमित्येतन्नकारान्तमव्ययमानुकृत्येवर्त्ततेतदानुकृत्ये बन्धहेतुकेवर्त्तमानंकृञः संबंधिसंज्ञंभवति · प्राध्वंकृत्य · अन्यत्रप्रगतमध्वानम् प्राध्वंगत्वाशकटंकृगतः · तस्यचनाप्राप्तस्यांचक्रान्त्वन्तिसुप्तस्याभस्यचरादीन्यव्यम् ॥३९॥ तस्वत्उमू इत्येतदन्तानिधरावर्ज्जितस्यन्तानि अमक्रा अमूनुम् इत्येतदंन्तानि संज्ञानिसुउमस्प्रातिरूपाणिचरादीनिचशब्दरूपाण्यव्ययसंज्ञानिभवन्ति · तसू · एकदिशितस्प्रकृतेर्मूलतोविद्योतते · वृत् · सुनिवृतम् · उम् · उच्चैस्समाम् · अधणसि · रामादितः रावणादितः सर्वतः · सर्वत्र · बहुशः · तसीतिव्याप्तेश्चायेसित्याप्तेश्चसेरिकोरण · प्रत्याहारः अधणितिकिं · पधिहेधानि · संशयप्रेधानि · आम् · दयाञ्चक्रे · विदाकरोतु · एका · कृता · धृत्वा · आमूर्वमूमो जम् · कन्यादशंवरयति · तुमू · कर्त्तुम् · ति · अदः कृत्य · अव्ययत्वान्नसिः सुउभः · रात्रौवेलायाम् · आसिस्यात् · प्रस्वाभः यथातथा · कथंकृतः तसुरितिप्रत्याहारभ्य आकथमित्थमोरुकारेणप्रत्याहारः · स्वरादि · स्वस्तिष्ठति · अंतसिष्ठति · उपकरोति · सदधंतृ पुलिंगेषुसर्वासुचविभक्तिषु · वचनेषुचसर्वेषुयत्नव्येतितदव्ययम् · तसादिग्रहणाम्किम् · एकः · द्वौबहवः ॥ आपोवर्षाः स्वरादयोगण पाठेद्रष्टव्याः घसख्यद्वन्द्वपतीदुत् ॥४०॥ इकारान्तसुकारान्तऋशब्दरूपंधिसंज्ञंभवति · सखिशब्दद्वन्द्वानवयवञ्चपतिशब्दंवर्ज्जयित्वासुनिनासधुना · सुनिसुतौसाधुयतो · असख्यद्वन्द्वपतीतिकिं · सख्यः सख्ये · पत्याः पत्ये · अद्वन्द्वग्रहणम्किम् · पतिसुतौ · पतिसखायौ · पतिसखीशब्दयोरयंप्रतिषेधः नससुदायस्यतेनेहभवत्येव · अतिसखेरागच्छति · बहुपतेः स्वम् · प्रत्ययः कृतोषष्ठ्याः ॥४१॥ इह

मः कृतोविहितः सः प्रत्ययसंज्ञोवेदितव्यः अष्ठ्याः · षष्ठ्यन्तार्थः षष्ठीनचेत्सषष्ठ्यन्तार्थस्यविहितोभवति · आगमोविकारोवेत्यर्थः · ङीरा न्नी · सु · औजस् · टाङसिङस् · ङसोस् · ङसाम् · ङ्यात्रड्यायान्नद्युतः ॥४२॥ इत्युङ इत्यारभ्यगुपोधूपिच्छिपन्पणेरायइत्यायप्रत्ययात् प्राग्यत्प्र त्ययसंज्ञंतद्धितसंज्ञंभवति · केशाकेशि · औपगवः · घ्यायतिङ्कृत् ॥४३॥ घ्यणादिप्रत्ययसर्ज्जन्तङ् वर्ज्जितं कृ घ्रंसंज्ञंभवति · धन घ्यात्यः गोदाघ्रजति · अतिडि तिकिं · प्रणिसेपरः ॥४४॥ यम्प्रत्ययःसघ्रकृतेः परएवभवति · दक्षः · दक्षौ · दक्षाः · मिदचोन्त्यात् ॥४५ मकारानुबन्धकोयस्यविधीयतेतस्याचामन्त्यात्परोभवति · वनस्ते · वनानि · स्पर्द्धे ॥४६॥ द्व्योर्विध्योरन्यप्रसङ्गकाशयोस्तुत्यबल योरेकत्रविनिपातस्यर्थसंश्रयः सूत्रपाठेपरः सविधिर्भवति · उत्वंकोतसति · कोधावति · लुकृ · एषकरोति · ससरतीति उभयप्राप्तौ परत्वा लुकृ · एषहसति · सधावति · परंस्यात्पूर्वपरयोर्नित्यंस्यात्तरनित्ययोः · नित्यात्तथान्तरंगंस्यात्ततोप्यवेनकाशकम् · षष्ठ्याः स्थानेन्तरतः ॥४७॥ षष्ठ्यंतार्थस्यविधीयमानोविधिस्तस्ययोन्योर्थस्तस्यस्थानेप्रसङ्गोभवतीतिवेदितव्यम् · नपोचोन्तस्थः ग्रामणिकुलम् · सेनानीकु लम् · तस्मादादेः ॥४८॥ तस्मात्षष्ठ्याः पंचमीविशिष्टस्यषष्ठ्यन्तार्थस्यपरस्यविधीयमानोविधिस्तस्यादेरवयवः स्थानेभवति · द्यन्त रुपसर्गादिदधोनात् · द्विपम् · अन्तरीपम् · शिदादिः दनू ॥५०॥ शिच्चादिः दत्वादेशः · षष्ठ्यन्तार्थस्यतस्यैवस्थानेभवति · नादरन्तस्यवाक्यस्य शित् · नञ्शसशशीः · वनानि · धनानि · अदिः दत्सामासः · सर्वेषां विश्वेषां · दिः दत्पर्य्युदास · किंजरायाऽस् · जरसा · जरसे · शेन्त इतिय सनिर्दिश्यमानस्यादेशः स्थानीवान्तलाश्रये ॥५१॥ यस्यस्थानेयोविधीयतेससस्थानीइतरआदेशः स्थानीवभवत्यादेशः स्था निकार्य्यम् · प्रतिपद्यतइत्यर्थः · अनलाश्रयेनचेतत्कार्य्यमस्थान्यलाश्रयम्भवति · युवाराजाः सुवद्वोपेपिन्यगितिदीर्घः पदत्वा दिच · कस्मै · कस्मात् · किंवत् · सर्वादित्वात्स्माआदि · अनलाश्रयइतिकिं · सः · पन्थाः अत्रस्थानिवत्वाभावात् · कुलः परत्वत्क णासोर्द्दुग्नभवति · आश्रययग्रहणंकिम् · प्रदीव्य · प्रसीव्यः वत्सादेरङ्गभवति परेचः वाचोकिदीर्घेयङ्याप्सद्स्वृग्विधौ ॥५१॥ अजादेश परनिमित्तकसतः पूर्वविधौकर्त्तव्येस्थानिवद्भवतिकिंविधिं दार्घस्यविधिंयकारस्यविधिंद्वित्वस्यविधिं आएतस्मादारभ्यदोमो स्मादसोमाद्भ्याधिन्यसन्नित्यसदधिकाराद्योविधिः संयोगस्यादिस्कोर्लुगितिलुग्वर्ज्जितंसञ्चवर्जयित्वा · कथयति · अवधीत् · तत्रालुगु पान्त्यविधौकर्त्तव्येस्थानिवद्भवति · पादिकः · अत्रपद्भावेकिंविप्यादिप्रतिषेधः किम् · देवयतेर्द्दर्यूः · त्वमावेष्टलोः · अत्रणिलु

गस्रोपोक्विविधावूचिनस्यानिवत्·शामंशामम्·अशामि·शंशमंशार्मम्·अशंशामि·अत्रणिराङन्तात्यङ्रायन्ताच्चखमुञिन्नीचणिलुङ्
ह्रुचोदीर्घविधौ·सोरिवलोपः·ब्राह्मणकराडूतिःअप्रह्वुग्यविधौ·यलुचि·दध्यत्र·मध्वपनय·अत्रयञ्धकारस्यह्रस्वविधौ·नयनम्·
वचनम्·वैय्याकरणः·सोवश्वः·यानिसन्ति·अग्निषन्ति·विषन्ति·अपयन्ति·वियन्ति·अत्रेङ्यञ्लुचोयादावासह्रौ·स्कुम्बिधि·प्रति
षेधः·किं·सुकुस्मयेतः·सुकूः·काष्टन्तक्षति·काष्टतत्·अत्रसंयोगस्यादिस्कोह्रुगितिलुचिस्थानिवद्भावात्·पदस्यतिलुक्·का
ष्टतडित्यरायन्ते·अरक्रुगितिप्रायिकोयन्निधः·तेनमधुश्च्युतमाचक्षाणोमधुगित्यप्रणिलोपस्यास्थानिवत्वात्·ह्रस्वह्रोश्च
इतिपर्य्युदासस्यसामर्थ्यात्शकारस्यापिसंयोगस्यादिस्कोह्रुगितिलुक्·षडिकह्रस्वषहित्यतोजश्र·श्चुत्विगेनत्॥५२॥
परस्यप्रत्ययस्यलश्चुचिसञ्ज्ञातायांश्चुग्भूतपरनिमित्तकंपूर्वकार्यंइक्एनदित्येतावेदवभवति·वेचेद्धि·शेगशवीति·जरिष
हीति·एनत्पश्य·एनच्छितकः·स्थानीवानलाश्रयइतिसिद्धेनियमार्थंवचनम्·तेनान्यानिनभवन्ति·लहूगर्गाः·ढिदादि·
॥५३॥द्विरुस्यविधीयतेसतस्यादिःप्रथमावयवोभवति·ह्रस्वद्वोश्चःगुडलिह्सोये·वत्सोदरिह्·वेदिता·वदितुम्·कि
र्दन्तः॥५४॥कियत्स्यविधीयतेसतस्यान्तावसानावयवोभवति·नक्षित्रियाजक्·भवान्स्वरः·हस्वस्यतक्·अग्निचित्·यो
गविभागउत्तरार्थः·विशेषणम्॥५५॥विशेषणंविशेष्यस्यसमुदायस्यान्तोभवति·नचोपोहस्वः·कीलालपम्·माम्
णिकुलम्·खूद्इत्यत्र·जयस्तव·तरः·प्राक्पञ्चमी॥५६॥पञ्चम्यन्तार्थविशेषणमसमानाधि·करणंविशेष्यात्प्राक्पूर्वं
मूभवति·पदाद्वाक्यस्यवस्नसोयुग्विभक्तेः·धर्म्मोवोवर्द्धताम्·धर्म्मोनोवर्द्धताम्·इहनभवति·युष्माकंभवोवर्धताम्·
नसप्तम्यध्यादिषु॥५७॥इहसप्तमीनिर्दिष्टंविशेषणंम्विशेष्यात्पूर्वंनभवति·घ्राणादि·विधेरन्यत्र·एवोच्चय
वायाव्·मुनये·साधवोघः·अनेनपरस्यायदिनभवति·अध्यादिष्वितिकिं·स्मरसिवत्सीमः·कलिंगेषुमाभूत्·त
स्यादिः॥५८॥तस्यसप्तम्यर्थस्यविशेषणान्तस्यादिरवयवोवेदितव्यः·जरायाड·सिन्द्रस्यान्वि·जरसः·ज
जरसाम्·इहनभवति·जरासुतथ्यते तेन·सप्तमीत्यस्य स्त्रीत्वनपरामृश्यते·प्रत्यभव्यस्य प्रकृत्यादेः॥५९॥ध्यादितियुरुषोत्तमस्या

नार्थेप्रत्ययमृणिञ्रत्यारभ्यायूनरितदित्यतस्तत्कारेणप्रत्याहारः·प्रत्ययोन्यङ्डुःपसर्जनञ्चष्यत्·विशेषणम्प्रकृत्यादेस्समुदायस्यवे
दितव्यम्·नोनाधिकस्यप्रत्ययः·मातृभोगीणः·खारपायणः·सुङ्पदमितिपदसंज्ञाऽनस्यनभवति·तेनभिन्नरतिणः·राज्ञःपुरु
षोराजपुरुषः·षष्ठ्यर्थनादितिसमासः·अधिकस्यासमुदायनस्यनभवति·वृद्धस्यराज्ञःपुरुषःपुत्रमिच्छति·पुत्रकाम्यति·सुपः
कर्तुःकाम्यः·अधिकानाभवतिमहान्तम्·पुत्रमिच्छति·न्यक्षत्·अतिकाशिपगन्धीबन्धुः·अतिकौसुदगन्धीबन्धुः·बन्धौष्यम्येश्
नभवति·अलुपसर्ज्जिनस्यादधिकस्यापिभवतिपरमकाशीपगन्धीबन्धुः·परमकौसुदगन्धीबन्धुः·सत्सतिकारकस्यापि॥६०॥
कृत्प्रत्ययःसतिसंज्ञिकस्यापिसकारअस्यसतिकारकस्यापिप्रकृत्यादेःसमुदायस्यविशेषणमूभवति·अपिशब्दात्केवलस्य
पि·उदकेविशीर्णम्·अवतप्तेनकुलम्·देवदत्तनखनिर्भिन्नम्·भस्मनिहुतम्·सांकोठिनम्·व्याकोशी·तिङाबाक्यम्॥६१॥इह
साक्षात्प्रत्ययेनतिङन्तस्यविशेषणंप्रयुज्यमानमप्रयुज्यमानंवातेनतिङन्तेनप्रयुज्यमानेनाप्रयुज्यमानेनवासहबाक्यस
ज्ञंभवति·धर्म्योवोरक्षतु·धर्म्योनोरक्षतु·साधुवोरक्षतु·साधुनोरक्षतु·ज्ञातीनान्तेओदनन्ददाति·ज्ञातिनाम्तेओदनन्ददाति·कुरूपि
ग्रामञ्चगच्छ·लुनीहीसनुश्वपिव·देवदत्तेनौदातव्यम्·देवदत्तेननोदातव्यम्·साकांक्षत्वेपितिङन्तभेदेबाक्यभेदार्थंवचनम्·
ओदनम्पचतवभविष्यतिममभविष्यति·पचंतवभविष्यति·ममभविष्यति·ओदनन्तवभविष्यतिममभविष्यति·अर्थात्प्रक
रणाद्वागतावप्रयोगः·सुङ्पदम्॥६२॥सुङितिप्रथमैकवचनाद्रारभ्यामहिङौङ·कारेणप्रत्याहारः·सुङन्तम्शब्दरूपंपदसंज्ञं
भवति·धर्मः·कर्म्म·पचतेः·अपचद्ब्रूमहेवः·नंक्ये॥६३॥नकारान्तशब्दरूपंक्ये प्रत्ययेपरतःपदसंज्ञंभवति·क्यइति·
क्यच्च्वीक्यङ्·क्यष्·क्यङ्छांविशेषकारानुबन्धानुक्सञ्ज्ञासाभान्येनग्रहणम्·राजीयति·राजायते·चर्मायति·उष्णायते·सुङि
त्येवमन्याविद्वत्यधातोः॥६४॥सितिबलादौचप्रत्ययेपरेपूर्वंपदसंज्ञंभवति·अधातोरनचेत्सप्रत्ययोधातोर्विहितोभव
ति·सितिभवदीयः·ऊर्णायुः·बलिपयोर्यां·पयःसुराजता·वाक्षम्·अधातोरिति किं·स्मरसिवत्सीमः·कलिंगेषुमाभूत्·त
॥४॥
स्यादिः॥५८॥तस्यसप्तम्यर्थस्यविशेषणान्तस्यादिरवयवोवेदितव्यः·जरायाड·सिन्द्रस्यान्वि·जरसः·ज
जरसाम्·इहनभवति·जरासुतथ्यते तेन·सप्तमीत्यस्य स्त्रीत्वनपरामृश्यते·प्रत्यभव्यस्य प्रकृत्यादेः॥५९॥ध्यादितियुरुषोत्तमस्या

भवति · यशस्वी · यशस्वान् · विद्युमान् · मरुत्वान् · मनुर्न्भोंगिरोवति ॥६७॥ मनुस्नभस् अंगिरस् इत्येतानि वतिप्रत्यये परे पदसंज्ञानि न
भवन्ति · मनुरिव मनुष्यम् · नभस्वत् · अंगिरस्वत् · धिरोमेगिदनाड्वानद्यश्चानुनासिकः ॥६८॥ विरतिर्विरामः विरामेवर्तमानस्यानोगिद
नाड्वदिवर्जितस्यतदासन्नोनुनासिकआदेशोबाभवति · साम · साम · खट्वा · खट्वा · दधि · दधि · मधु · मधु · विरामइतिकिं · दधिकरोति · अ
गिदनाड्वादीतिकिं · मुनी · साधू · विद्यु · अनांग्रहणंकिं · पटलीषुभाद्या · चर्जश्चः ॥६९॥ विरामेवर्तमानस्यजश्चास्थानेतदासन्नश्चरादेशो
बाभवति · तृष्णुप् · तृष्णुब्बाक् · वाग् · षट् · षड् · तम् · तद् · विरामइतिकिं · वागत्रान ॥७०॥ इतऊर्ध्वंपदस्यतेतद्विरामेवर्तमानस्यनभव
तीत्यधिकृतंवेदितव्यंदैपोपरिसमाप्तेः · तेआहुः · भवान्तुतानि ॥ एचोऽयवायाव ॥७१॥ एचस्थानेऽच्चिपरे · अय् · अव् · आय् · आ
य् · इत्येते क्रमेणादेशाभवन्ति · नयनम् · स्रवणम् · रायौ · नावौ · यजेवादिकः ॥७२॥ एचःस्थानेअवर्णात्परोयइग्यदिष्टस्यस्थाने अ
च्चिपरे यआदेशाएवभवति · नान्यः · अगमाम् · अग्निभूतानु · यत्रागच्छ · अगमा · तुः · पठा · नु · यत्रागच्छ · एवकारोदीर्घबाधनार्थः ·
अन्यथाहिपूर्वपरादा अभनन्तान्विधीन् · बाधनेनोत्तरांप्रतिह्रस्वस्यैवबाधास्यात् · अस्वे ॥७३॥ इकःस्थाने अस्वेचिपरेतत्सदासन्नोय
आदेशोभवति · दीर्घापवादः · दध्यशान मधुपुष्पः · पित्रर्थः · सारुति · दध्यृतकावदीयतामित्याह · अस्वेइतिकिं · दधीदम् · मधूष्णः · इको
यन्त्रिर्ध्वधानमित्येकेतेषामिकइति पञ्चमी · दधियत्र · मधुवत्र · तिरियङ् भूवादयः · ह्रस्वोथापदे ॥७४॥ इकःस्थाने स्वेचिपरेह्रस्वा
देशोभवतिबायअपवादः · नचेत्रविगचाएवैकत्र पदेभवतः · नदिरथा · नरोषाः · दधिअत्र · दध्यत्र · मधुअत्र · मध्वत्र · अतिएति · अत्येति ·
अनुएति · अन्वेति · ह्रस्वस्यापिह्रस्वः · पर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्तिः · अपदइतिकिं · नद्यौ · वध्वौ · नद्युदकम् · वध्वाननम् · मृत्वकः ॥७५॥ अकः
स्थानेऽतिऋकारेलुकारेचाचिपरेह्रस्वादेशोबाभवति · मतृकृषिः · महृषिः · धूलिकृतः · धूल्कृतः · वधुकृणम् · वध्वृणम् · कर्तृऋश्यः
कर्तृश्यः · लुति · तवल्कारः तवत्कारः तकारः किं · कन्याऋकारः · कन्यकारः · ऋवोः साचः ॥७६॥ उः ऋवर्णस्यलुवर्णस्याकः स्थाने ऋ
तिऋकारेलुकारेचाचिपरेपरेणाचासहितस्यऋर इत्यनेन समुदायोऽव्यञ्जनसमुदायोवर्णान्तरं बाईषत्स्पृष्टकरणमादेशोभवतिवा · पितृऋ
भ्यः · पितृभ्यः · लुति · पितृत्कारः पितृत्कारः · पितृकारः · लुवर्णस्य · पितृर्तकइत्याह · पितृऋतकइत्याह · पितृतकइत्याह · लुतिलुवर्णस्य ॥५॥
पितृल्तकइत्याह · पितृल्लृतकइत्याह · पितृतकइत्याह · ऋवर्णलुवर्णयोरेकत्वप्रतिज्ञानात् · लुत्वादेशोऋकृपिरादर्शनाद्दन्त्यत्वम् · च

कारोवेस्यानुकर्षणार्थम् · तेनात्तरत्रनानुपत्तिः · साचइत्यधिकारः · पदान्तेयेऽ · इतियावत् · दीर्घः ॥७७॥ अकःस्थानेऽचिपरेपरे
णाचासहितस्यतदासन्नोनित्यंदीर्घोऽदेशोभवति · दराज्ञाम्भूम् · सागतामुनीन्द्रः · नरीयम् · मधूदकम् · वधूदरम् · पितृभ्यः ·
पितृकारः · पितृतकः · लुवर्णस्यानुकरणादन्यत्र । दीर्घेनास्तीतिलुवर्णस्यऋकारएवदीर्घः शास्यत् ॥७८॥ अकःशास्यचिपरेणाचा
सहितस्ययथासंख्यंऋदीर्घेभवति · ताः शालाः बुद्धीः · चेन्द्रः · नदीः · वधूः मातृः · पश्य · नन्तः · पुंसः ॥७९॥ अकः पुल्लिंगसम्ब
न्धिनिशास्यचिपरेपरेणाचासहितस्ययथासंख्यमृदीर्घेनिकारान्तआदेशोभवति · जिनान् · मुनीन् · साधून् · पितॄन् · द्रलु
क्षणः ॥८०॥ ठकारस्येरफस्यचलुचिपस्यणादीर्घोभवति · लीढम् · गूढम् · पुनारात्रौ · अग्नीरथेन · पटूराजा · द्रलुक्साहव
र्यादिहनभवति · एवकरोति · सददाति · सहिवेहोस्योः ॥८१॥ सहिवेहारवर्णस्यद्रलुच्योकारोभवति · सोढा · वोढा ·
सोढ् · वोढ् · असेत्यधिकारस्थानिणेय्येऽडितियावत् · इक्येऽन् ॥८२॥ अस्यसाचइतिवर्त्तते · अवर्णस्यस्थानेऽकिपरेप
रेणाचासहितस्ययथासंख्यंएङ् अर् इत्येते आदेशाभवन्ति · देवेन्द्रः · मालेयम् · गन्धोदकम् · मालोढा · परमर्षिः · मह
र्षिः · तवत्कारः सत्कारः इत्यादिः · एङ्ग्रहणंकिं · नयनम् ॥८३॥ अयर्णस्यस्थानेएचिऊदादेशोचपरेसाचसदासन्नएजादेशोभ
वति · तवेषा · खट्वेषा · तवेन्द्रो · तवोदनः तवोपगवः उचि · धौतः · धौतवान् · प्रस्रोढा ऊह्यो पेय्ये ॥८४॥ प्रश्नाद्यस्यदवर्णान्तस्यस्था
ने ऊढऊढीऊह्यएष्यइत्येतेषुसाचआसन्नएजादेशोभवति · प्रौढः · प्रौढिः · प्रौहः · प्रेषः · प्रेष्यः · स्वैरक्षेर्म्यक्षौहिराधाम् ॥८५॥ स्वैर
स्वैरिन् अक्षौहिणीइत्येतेष्ववर्णस्यसाचरेजादेशोभवति · स्वस्यइरः स्वैरः · स्वयमीरितुं शीलमस्येतिस्वैरी · अक्षाणामूहोस्यामस्ती
तिक्षौहिणीः सेना · ओमादिपरः ॥८६॥ अवर्णस्यस्थानेओम् · शब्दे आङादेशोचपरेसाचः परोजादेशोभवतितवोंकारः कोमित्यवोच
न् · आङि · आनृश्यात् · अर्श्यात् · अद्यअर्श्यात् · अद्यर्श्यात् · खट्वर्श्यान् · आइहि · एहि · उपरिएहि · उपेहि · परायेहि · परेहि · आऊढा · ओढा
आरोढा · खट्वाढा · एवेनियोगे ॥८७॥ अवर्णस्यएवशब्देसाचःपरोजादेशोभवतिनचेत्स एवशब्दोनियोगविषयेअवधारणेवर्तते · नि
योगः इदमेवकर्तव्यमिति · इहेवदृश्यते · अयेवतिचतितत्रान्यस्थानमेतत् · अनियोगइतिकिं · अत्रैवत्वंतिष्ठेतिनियुज्यते · योहोनो
समासे ॥८८॥ अवर्णस्यओष्टशब्देओतुशब्देचपरेसाचः परोजादेशोभवतिवा · तौचेन्निमित्तंनिमित्तिनावेकप्रत्ययसमासेभवतः · वि

मेाहि·विम्बोहि·स्थूलोतुः स्थूलोतुः समासइतिकिं·राजपुत्रोष्टम्·पश्य·देवदत्तोतुविज्ञाभितमुपश्य·आर्हतीयायात्रमते॥८९॥
तृतीयान्तसम्बन्धिनोवर्णस्यस्थानेऋतशब्दपरेसान्त आरादेशोभवतिसमासेसुखलार्थः ऋत्याऽऽपस्तस्यैति पुनरग्रहणान्नेषा
नवाध्यते दुःखऋतः सुखऋतः तृतीयायाइतिकिं परिमर्तः समासइतिकिम् दुःखेनर्तः प्रदशार्णघसनकम्बलवत्सत
रस्वर्णे॥९०॥ प्रदश·ऋण·वसन·कम्बलवत्सतरइत्येतेषामवर्णस्यऋणशब्दपरेसान्त आर्भवति समासेसः प्रगतमृणम्प्रारभि
दशानाम्ऋणम्दशार्णम्·दशऋणानियस्यासादशार्णानदीदशार्णेजिनपदः ऋणावयवः ऋणम्ऋणाराभि·ऋणस्यऋणं
ऋणार्णम्·वसनमेवऋणम्·वसनार्णम्·एवंकम्बलार्णम्·वत्सतरार्णम्·हस्वोनवाध्यतइतिप्रऋणमित्यादिभवति·ऋत्याऽपस
र्गस्य॥९१॥ उपसर्गस्ययदवर्णन्तस्यस्थानेऋकारादौधातौपरेसान्त आर्भवति सर्वापवादः प्रार्च्छति प्रार्च्छति पुनरग्रहणह्र
स्वबाधनार्थम्सुपिवा॥९२॥ उपसर्गस्ययदवर्णन्तस्यस्थानेसुपिसुबन्तावयंवेऋकारादौधातौपरेसान्त आर्भवतिवा पक्षेपथा
प्राप्तम्·उपार्च्छीयति·उपर्च्छीयति·उपऋच्छीयति·उपात्कारीयति·उपात्कारीयति·उपत्कारीयति·तथानिर्णेयेऽऽउ॥९३॥
उपसर्गस्ययदवर्णन्तस्यस्थानेइर्णगैतौएधि·वृद्धौइत्येताभ्यामन्यस्मिन्नेउदेधातौपरेसान्तएऽादेशोभवति तथासुब्धातो
स्तवाम्नस्यति·प्रेषयति·उपोरवति·प्रोरवति·सुधातौउपेत्कीयति·उपेत्कीयति·उपोदनीयति·उपोदनीयति·अनिर्णेधीतिकिं·
उपेति·प्रेधते·पदान्तेसेऽः॥९४॥ पदान्तेयएऽस्यअकोरेपरेसान्तएऽभवति·तेत्र·पटोत्र·पदान्तइतिकिं·नयनम्·त
वनम्·तकारः·किं·पटवास्वः·गोरोहा॥९५॥ गोशब्दस्ययः पदान्तएऽस्यअकोरेपरेओकारोवाभवति·ओरोहत्वन
म्·अस्तिभावार्थम्·गोअग्रम्·गवाग्रम्·गोग्रम्·हेचित्रगोग्रमित्यप्राचित्रगोशब्दस्यलाक्षणि·कत्वान्नभवति·
अवोच्यनसे॥९६॥ गोशब्दस्यपदान्तेवर्त्तमानस्यएऽः अचिपरेअयइत्यादेशोभवतिनचेत्सोजक्षशब्दस्थः गवाग्र
म्·गोग्रम्·गोअग्रम्·गवीश्वरः गवीश्वरः·पदान्तइतिकिं·गवि·अनक्षइतिकिं·गोअक्षम्·गोक्षम्·इन्द्रे॥९७॥ गोशब्दस्या
दान्तेवर्तमानस्यएऽः इन्द्रशब्दस्थे अचिपरेअवेत्यादेशोभवति·गवेन्द्रः·वातायनेक्षे॥९८॥ गोशब्दस्यपदान्तेवर्त
मानस्यएऽः अक्षशब्दस्थेचिपरेवातायनेवाच्येअवइत्यादेशोभवति·गवाक्षः·वातायनमित्यर्थः·अन्यत्रगोक्षम्·गोअक्षम्·
नक्षुतस्यानेतौ॥९९॥ प्लुतस्यानितावचिपरेयत्रप्राप्नोतितत्रभवति·देवदत्ता·नु·अत्रन्वसि·जिनदत्ता·नु·इदमानय·अनितावि

तिकिम्·सुश्लोकानु इति·सुश्लोकेति·गितः गन्धबन्धस्याचिपरेतन्निमित्तंमत्वाह्नोतितन्नभवति·मुनीएतौ·साधूएतौ·पचेतेअत्र·पचा
वहे·अवाम्·चोदरचोनाऽः॥१०१॥ चादिरसत्वसाचीआऽवज्रिनोयोर्चतस्याचिपरेतन्निमित्तंनभवति·अअपेहि·इऽइन्द्रमुपश्य·ऽउतिष्ठ
आ एवन्नुमन्यसे·आएवंकिलतत्·अनांदइतिकिं·इधदुम्·आइहि·एहि·आऽदकान्तात्·ओदकान्तात्·प्रियमनुव्रजेत्·आआर्य्येभ्यः
आर्य्येभ्योस्ययशोगतम्·ईषद्येकियायोगे मर्य्यादाभिविधौचवः·एतमातिङितंविद्यादाख्यस्मरणायोरडित्·ओतः॥१०२॥ चादेरोकारान्ना
स्याचिपरेयत्रप्राप्नोति तन्नभवति·अहोइदम्·उताहोएवम्·अथो अम्मे- नोइन्द्रियम्·सौवेतौ॥१०३॥ सुनिमित्तोचओकारस्तस्य इतिशब्देप
रेयत्प्राप्नोति तन्नभवतिवा·पठोइति·पठविति·सावितिकिं·गवित्याह·उचोऽः॥१०४॥ उञित्येतस्य इतौपरेऽदित्यदीर्घानुनासिकआ
देशोभवतिवाचशब्दादन्यत्प्राप्नोतितच्चबाधभवति·एवन्त्वेरूप्यंभवति·ऊइति·उइति·विति·मयोचिबोसन्॥१०५॥ मभूइति प्र
त्याहारः मयउत्तरस्यउऽः स्थानेअचिपरेवकारोभवतिवा·सचासन्नभूतवत्·खडुडुनस्ते·खडुडुआस्ते·किम्वुष्णम्·किमुउष्ण
म्·तदुअस्यमतम्·किम्विति·किमूइति·किमुइति·किंविति अनेइतियम्·असत्वाद्धिल्मनुस्वारानुनासिकाभाव·हलोनुनासिकेनु
नासिकस्वः १०६ पदान्तेवर्तमानस्यहलरुछानेअनुनासिकेपरेस्थानिनःस्वोनुनासिकआदेशोभवतिवा·वाङ्मधुरा·वाग्मधुरा·षण्नयाः षः
ङ्याः तन्नयनम्·तऋयनम्·ककुभ्मराड्लम्·ककुभ्राड्लम्·हलमात्रम्·हल्मात्रम्·खडूइति·खण्डूइति·असन्निवेश·खडूइतिन्हस्वान्न
मइति ङित्वन्नभवति·प्रत्यये १०७ पदान्तेवर्तमानस्यहलरुछानेनुनासिकादौ मत्यये परेस्थानिनःस्योनुनासिकआदेशो भवति नित्यम्·
याञ्चयम्·षणम्·पदान्तइति किम्·यज्ञः स्वप्नः रीस्योः १०८ पदान्तेवर्तमानेरेफेसकारेचइकानुबन्धेपरेयः पूर्वस्तस्यस्थानेस्वोनुनासिको
भवति·कृपाति·कास्कानु·भवाञ्छादयति·ग्नाञ्जय्यपदान्ते १०९ मकारनकाराणाम् पदान्तेवर्तमानानाञ्जयिपरेनिमित्तस्वेनुनासिकोभवति
मस्य·गन्ता·गन्तुम्·नस्य·शङ्किता·शङ्कितुम्·बहुवचनन्नस्यणत्वबाधनार्थम्·विस्मयः आमिषन्ति अयदान्तइतिकिम्·नभवाचपरमः शल्लुनु
स्वारः ११० मकारनकाराणामपदान्तेवर्तमानानांस्थानेञ्झलिपरेनुस्वारोभवति·मस्यपुंसि·गंस्यते·नस्यदंशःयशांसि·मम्मोलितौ १११
पदान्तइतिपर्वते·ममूनरुणात् ममागमस्यपदान्तेवर्तमानस्यचमकारस्यस्वरुछानेहलिपरेतौनिमित्तस्योनुनासिकोनुस्वारश्चपर्यायेण

भवतः चक्रम्यते- चेक्रम्यते अभ्रलिहोवायुः अभ्रंलिहोवायुः मस्य-खङ्करोषि खंकरोषि सर्य्यन्ता संयन्ता-यदान्तइतिकिम्- गम्यते रम्यते-हिन्त्यग्निः॥११२॥ पदान्तेवर्तमानस्यमकारस्यरुग्गेरुचयमनइत्येतदर्णपरेहकारेपरेतेषांस्वोनुनासिकोनुस्वारश्चपर्य्यायेणभवतः किल्हादयति-किल्हादयति-किंह्रयते-किंह्रयते-कियत्यः किंत्याः किमम्हरुयति किंम्हरुयति-किन्हृषे-किंहृषे-सम्राट्॥११३॥समित्यस्यराज्ञोकि-बन्तेपरेअनुस्वाराभावोनिपात्यते-सम्राङ्पञ्चमःशांतिःस्वयूःस्वयः शरिवा॥११४॥पदान्तइतिनिवृत्तं स्वयः शरिपरेरवयादेशोभवतिवा-तच्छेतं-तच्छेते-वक्षः वस्सः अप्सराः अप्सराः शरोनुदे॥११५॥ शरः परस्यस्वयःस्थानेअनुयदन्यत्प्राप्नोतिसमिकृतेपश्चाद्धेरूपेभवतोवा-खंस्वनसि-खंस्वमसि-स्थाली-स्थाली-अन्वित्युत्कृत्वादसन्धिनिवृत्तमितिहिखेवर्त्तादिभवति-पुनःस्वयःपरस्यशरस्थानेहेरूपेभवतोवा-तच्छेते-तच्छेते-वत्सः वत्सः ययोमयः॥११६॥ यञः परस्यमयःस्थानेहेरूपेभवतोवा- वृक्षङ्करोति-वृक्षङ्करोति वल्मीकः कवल्मीकः अन्वित्येव-प्रोक्तुनाथ-ऊर्जिजयिषयति-पुनर्मयः परस्य यञः स्थानेहेरूपेभवतोवा दध्नत्र-दध्यत्र-मध्वत्र-मध्वत्र-त्रभ्वत्र-त्रभ्वत्र-अचोहोरुस्वः॥११७॥ अचः परोयोहकारोरेफश्चतायांपरस्य अरुत्वः हकारादेफादेश्चान्यस्यवर्णस्यस्थानेहेरूपेभवतोवा-ब्रह्म-ब्रम्ह-सर्व्वः सर्ब्ब-सर्व दीर्घः दीर्घः। अरुचइतिकिम्- वर्हः दर्हः अहम-अदीर्घात्॥११८॥अदीर्घादचः परस्याचःस्थानेहेरूपेभवतोवा-दध्यत्र-दध्यत्र पथ्यदनम्। पथ्यदनम्- त्वक्कु-त्वक्-त्वग्-त्वग्-गो-नुभ्रातः गो-नु-त्रातः अन्वित्यधिकारात्-कुत्वादीकृत्वेहि त्वम-अदीर्घादेकहल्ययनुत्तानसंयोगेत्वचीतियोगद्वयंभवति- विरामेप्ययमादेशः अरुचइतिकिं-सत्यम-वर्य्यः अर्य्यः ततश्चः अदीर्घादिति-किम-सूत्रम-पात्रम-वाक्-नसंयोगो॥११९॥ हल्लोनेतराःसंयोगः संयोगेपरेअस्चःस्थानेहेरूपेनाभवतः इन्द्रः कस्त्रम-पुत्रस्यादिपुत्रादिन्याक्रोशे॥१२०॥ पुत्रशब्दस्यआदिनशब्देपुत्रादिनशब्देचपरेआक्रोशविषयेहेरूपेनाभवतःपुत्रादिनीत्वमसिपापे पुत्रपुत्रादिनीभव-अन्यत्रपुत्रादिनीभव-अन्यत्रपुत्रादिनीशिशुमारी अचि॥१२१॥ अदीर्घात्परस्यअरुचःस्थानेअचिपरेहेरूपेनाभवतः दधि-मधु-शरः॥१२२॥ शरोचिपरेकेहेकपेनभवतःदर्शनम्। वर्षः तर्सः हस्वान्डमःपदान्ते॥१२३॥ ह्रस्वात्परस्यपदान्तेवर्तमानस्यडमःस्थानेअचिपरेहेरूपेभवतःकुड्-डास्ते-सगणिह-कुषञ्चिह-अभिर्द्यबहिरंगमन्तरंगेषुतिलुचिजस्लुग्भवति-चकदिति तठिनापिरुत्वमितिदकारान्तत्वंद्रष्टव्यम्-डाऽआजइतिकिं-छत्रुदिति-छदिनि-जगत्रुदिति-जगदिति-नद्युक्ते॥१२४॥ द्युक्तीयस्यतस्यडाऽआजोयोनृशब्दस्यइतीपरेलुग्भवति-पठत्पठदिति-घटद्घटदिति-भीक्षायद्यक्तिः पठत्यठदितिसमुदायानुकरणम्-तः॥१२५॥ द्युक्तेडिऽओऽतोयस्तकारस्तस्यइतीपरेलुग्भवति-पठत्पठेनिकरोति-घटद्घटेनिकरोतिडाच्यादौ॥१२६॥ द्युक्तेरादौपूर्वस्यामुक्तौअतोयस्तकारस्तस्यडाचिपरतोनित्यंलुग्भवति-पठन्पठाकरोति-धमधमाकरोति-द्रोद्री॥१२७॥ दकारस्यरेफस्यचयथासंख्यंदकारेरेफेचपरेलुग्भवति-रौदम-गूर्द्दम् अग्नीरथंनपुनारोति-हलोयमियमोवा॥१२८॥ हलःपरस्ययमोयथासंख्यं यमिपरेलुग्भवतिवा- आदित्यः आदित्य्यः केषाचिद्यमादितिपाठः तेषांवचनभेदाद्यथासंख्यंनास्तीत्युदाहरणनिर्दे- वार्य्यते-वार्य्यते-अरिजरःखेवा॥१२९॥ हलःपरस्यजरःस्थेजरिपरेलुग्वाभवति-भिन्नः भिन्नः भिन्नाम् भिन्नाम्-स्थेइतिकिम्- तप्ता-उदस्थास्तमः॥१३०॥ उदःपरस्यस्थास्तम्भोर्धातोरवयवस्यजरोजरिपरेनित्यंलुग्भवति-उत्थाता उत्थातुम्-उत्तम्भिना-उत्तम्भितुम्-उत्थाता-उत्तम्भितेतिधिसंयोगइति अदीर्घादितिहिनेनभवति-स्कन्दुरुत्-कन्दकोरोगइतिपृषोदरादिषुदृष्टव्यः चदृरा॥१३१॥ जरस्थानेजरिपरेचणेदेशोभवति-वेदच्छत्रम्-गुरुत्क्षिप्तरति-र्नृत्यते-रुषस्यते-ऋषिऋर्शवचनात्-स्वरिच्चर्त्वेऋजृषिजऋ॥१३२॥ जरस्थानेजषिपरेजश्चभवति-चरोपवादः-रुध्वा-रुध्वुम्-दोग्धा-वेद्धा-पड्भ्यः विद्युद्भद्रा-श्वोभ्वस्त्रो॥१३३॥ सकारस्यशकारेचवर्गेचोपश्लिष्टस्यस्थानेशकारआदेशोभवतिनथानवर्गस्यचवर्गः। आप्तश्छाभवते० तपश्चरति-यशश्चम् श्योतसि भृज्जति-नवर्गस्य-तच्छेते-भवाञ्छेते-तच्चरति-तच्छादयति-तञ्जयति तत्स्तयिति-भवान्चकोरण राज्ञायज्ञः समवचनेयाथासंख्यंशीलीयमाचार्यस्यज्ञापनात्॥ शोष्यदान्तइतिनिषेधात्परतोर्ष्यानिनिषेधा

श्रुत्व

स्यूर्वेचश्रुत्वपुत्वे-शोधु-॥१३४॥ सकारस्यषकारेरवर्गेचोपश्लिष्टस्यषकारोभवति॥ तथानवर्गस्यटवर्गः कष्यराडे-कृषीकते-कण्डूकष्टकोरणानवर्गस्यषेष्टा-तट्टीकते-तट्टकारेण॥नश्चात्॥१३५॥ शकारात्परस्यश्चुत्वंनभवति- अश्नाति-क्ष्णौति-शोष्यदांते

नाभनगरीनवतेः ॥१४०॥पदान्तेवर्तमानाद्दधर्गादुत्तरस्यधुत्वञ्च ॥भवतिनाम् ॥ नगरीनवतिशब्दान्धर्जीयल्लामधुलिट्सीदति॰षट्पथम्॰षरानयाः ॥ अनाभनगरी ॥नवैतेरितिकिं॰षणम्॰षेणगरी॰षणवतिः॥पञ्चन्नइतिकिम्॰इङ्हे॰पदान्तइत्यधिकारः आपादपरिसमाप्तेः॰तौर्यौ ॥१४१॥तवर्गस्यपदा न्तेवर्तमानस्यषकारे परेधुत्वंनभवति॰अग्निचित्॰षड्किः॰महान्॰षराट्॰लिखः ॥१४२॥ पदान्तेवर्तमानस्यनवर्गस्यस्थानेऽकारेपरेऽकारादेशो भवति॰तद्धुनाति॰जशोहोझषा ॥१४३॥पदान्तेवर्तमानाज्झशःपरस्यहकारस्यस्थानेयथासंख्यंझषाभवति॰अड्ढलौ॰त्वष्टुवृद्धुतम्॰वाग्घसति॰ वाग्गृहसति॰पदूदस्तानि॰पड्दस्तानि॰नद्धितम्॰नद्धितम्॰ज्ञश्छोमि॥१४४॥पदान्तेवर्तमानाज्झशउत्तरस्यशकारस्यछकारोभवतिवा॰तच्छो भते॰तच्छोभनेऽग्निष्टुप्छ्रयते॰वृष्टुप्श्रूयते॰ट्टोगग्नुक्शरी ॥१४५॥पदान्तेवर्तमानयोरेकारणकारयोःशरिपरेयथासंख्यंगकृङ्कृङ्इत्येतावागमौवा भवतः॰क्रुङ्क्ते॰क्रुगणङ्क्ते॰क्रुगणुङ्क्ते॰ङ्णस्तङ्सोश्वः ॥१४६॥पदान्तेवर्तमानाङ्ङकाराञ्चकाराञ्चपरस्यसकारस्यतडागमोवाभवति॰अश्वाःश्व संयोगस्याधयवश्चेत्सकारोनभवति॰मधुलिट्सीदति॰मधुलिट्सीदति॰भवान्त्संसदि॰ अश्वइतिकिम्॰षट्श्र्यानन्ति॰भवाञ्श्र्यातति॰नश्छिन्नत्॰ ॥१४७॥ नकारस्यपदान्तेवर्तमानस्यशकारेपरेजगागमोवाभवति॰अश्वःश्वःसंयोगस्यतुशकारेनभवति॰भवाञ्छेते॰भवाञ्छ्यति॰रुषञ्छेते॰रुषञ्छ्या ते॰भवाञ्छूरः॰भवाञ्छूरः॰नूनःपिरीरक्॥१४८॥नूनइत्येतस्यनकारस्यपदान्तस्थस्यषकारेपरेरीडनीकारानुबन्धआदेशोरक्यागमः॰पर्यायेणभवतो वा॰नूँड्ढाहि॰नृड्ढाहि॰नूनूषाहि॰कांस्कान्त्सीसक्॥१४९॥कानित्येतस्यशशन्तस्यद्विर्वचनेऽतेपूर्वस्यसीइतिईकारानुबन्धआदेशःसक्वागमः पर्यायेण णानिपात्यते॰कांस्कान्॰रीस्योरीकारोरीस्योरितिविशेषणार्थः॥छव्यम्यप्रशानः॥१५०॥प्रशान्वर्जितस्ययोनाकारस्तस्यपदान्तस्याम्॰परेछविपरतः सीरादेशःसक्वागमः पर्यायेणभवतः॰भवान्॰श्छादयति॰भवांश्छादयति॰भवांस्तरति॰भवांस्तरति॰छवीतिकिं॰भवान्फलति॰अमीतिकिं॰भवान्सरु कः॰ अप्रशानइतिकिम्॰प्रशान्वरिति॰पुमःखयि ॥१५१॥पुमित्येतस्ययदन्यन्तस्य पदान्तस्यअम्परेखयिपरतः॥सीसकोभवतः॰पुंस्कोकिलः पुंस्खातम्॥पुंस्खातम्॰पुंश्चली॰पुंश्चली॰ समस्कमिग्लुक्च ॥१५२॥स्कमिसस्सङ्कस्यकृञोधयवेसकारेपरेसमित्येतस्यसीसकोग्लुक्चभवन्ति सस्कर्त्ता॥सस्कर्त्तुम्॰संस्कर्त्ता॰संस्कर्त्तुम्॰संस्कर्ता॰संस्कर्तुम्॰गित्वमुत्तरार्थम्॰ध्योष्याघोभोभगोः॥१५३॥अवर्णादघोभोभगोर्ह्यनेतेभ्य श्चपरस्यपदान्तस्यषकारस्ययकारस्यचाषिपरेग्लुग्भवति॰दक्षहसति॰दक्षश्चेदमाचक्षणोदक्षञ्चदेवायान्ति॰अघोहसति॰भोदद्दाति॰भोगोदे हि॰पदान्तइतिकिम्॰गव्यम्॰ज्यम्॰भोव्योम॰अघ्यस्यष्टश्च ॥१५४॥अवर्णादयोभोभगोभ्यश्चपरयोःपदान्तयोर्योरचिपरेग्लुगस्यष्टः अघ्यक्तश्रु

तिश्वासन्नोभवति॰पठउ॰पठन्तु॰तउ॰तयु॰अघोउ॰अघोयु॰अघोअत्र॰अघोयत्र॰भोअत्र भोयत्र॰भगोअत्र॰भगोयत्र॰ग्लुचिगित इतिसन्धिप्रतिषेधार्थः वा नुड्यात्॥१५५॥अवर्णात्परस्यपदान्तेय्यःउञ्वञ्जिते अचिपरेग्लुगस्यष्टश्चादेशोवाभवतः॰पक्षेनादवस्थ्यम्॰पठइह॰पठविह॰पठविह॰देवाय्रासते॰दे वायासते॰देवायासते॰पदान्तइतिकिम्॰नयनम्॰लवनम्॰रेर्य्यः॥१५६॥अवर्णदघोभोभगोभ्यश्चपरस्यरेरिकारानुबन्धस्यस्थानेअधिपरेयकारो भवति॰देवायांसते॰देवाहसन्ति॰अघोयत्र॰अघोहसति॰भोयास्ते॰भोराजा॰भगोयास्त्व॰भगोदयसे॰रेरितिकिम्॰ अन्तर्दयते॰आतोऽदृथुः॥१५७॥अ कारात्परस्यरेःस्थानेअकारेहषिचपरेउकारआदेशोभवति॰यत्वापवादः॰श्रवणोऽसि॰धर्मोजयति॰तकारःकिम्॰देवा अत्र॰देवायान्ति॰स्रुस्रोता॰नु॰ अत्रन्वसि॰स्रुस्रोतादेहि॰सर्वज्ञआस्ते॰रेरिकिम्॰ अन्तरस्मि॰ह्रस्वनञ्समासेसुक्तस्सात्॥१५८॥तकारस्थानिकाकारात्परस्यरेर्हलिपरेलुगभवतिनचेत्स कारोनञ्समासेभवति॰एषकरोति॰सदृदाति॰परमैषकरोति॰परमसदृदाति॰ह्लीतिकिम्॰एषोऽस्मि॰सोऽस्मि॰अनञ्समासइतिकिम्॰अनेषोगच्छति॰ असोगच्छति॰नदः पादपूरणे ॥१५९॥तदादेशात्सकारादुत्तरस्यरेरचिपरेअनञ्समासेलुग्भवति॰ पादपूरणेविषयेऽपेचेत्पादःपूर्य्यते॰ सैषदाशरथीरामः॰सैषराजायुधिष्ठिरः॰सैषकर्णोमहात्यागी॰सैषपार्थोधनुर्धरः॰ पादपूरणइतिकिम्॰ सएषभरतोराजा॰योन्याय्येपथिवर्त्त ते॰रोश्नोत्यरुत्रूषरात्रिरथन्तरे॥१६०॥अहन्नित्येतस्यरेरचिपरेरेफादेशोभवति॰नस्रुत्रूषरात्रि रथन्तरेषु॰ अहरेति॰अहरर्दाति॰ अस्रुत्रूषरात्रि रथन्तरइतिकिम्॰अहोभ्याम्॰अहोभिः॰दीर्घाहाय यम्॰अहोरूपम्॰ गतमहोरात्रिरागताः अहोरथन्तरम्॰विसर्जनीयस्य॥१६१॥विसर्जनीय स्याधिपरेरेफोभवति॰मुनिरस्ति॰साधुरस्मि॰सञ्जूर्जयति॰पितर्दयसे॰विसर्जनीयस्येत्यधिकारः आपादपरिसमाप्तेः॰गार्हपत्यादिषु॥१६२॥अर्हैप तीत्येवमादिषुशब्देषुविसर्जनीयस्यस्थानेरेफोभवतियाअर्हैपतिः॰अर्हःपतिः॰गीर्पतिः॰गीष्पतिः॰धूर्पतिः॰प्रचेताराजन्॰वारेफादत्रारेरुत्वबाध याषक्षेविसर्जनीयः॰सञ्चव्यशरि॥१६३॥विसर्जनीयस्यस्थानेअशर्परेछपिपरतःसकारोभवति॰कच्छादयति॰कस्तरति॰अन्तस्थुडति॰ मा नष्टकरेण॰अशरीतिकिम्॰ असेदत्सकः॰शरिवा॥१६४॥विसर्जनीयस्य अशर्परेशरिपरे सकारोवाभवति॰कश्शेभते॰कःशेभते॰मानष्परा ई॰मातःपराडे॰अन्तस्सिन्कः॰ अन्तःसिन्कः॰लुक्खयिपरे ॥१६५॥विसर्जनियस्य(कवर्गीयेपवर्गीयेचाशर्परेखयिपरे)ङ्कःपु)खयिपरेशा रिपरलोलुग्वाभवति॰अन्तस्खलति॰अन्तस्खलति॰अन्तःस्खलति॰चक्षुस्यन्दते॰चक्षुःस्यन्दते॰चक्षुःस्यन्दते॰कुपोंकङ्कम्॰॥१६६॥विस र्जनीयस्यकवर्गीयेपवर्गीयेचाशर्परेखयिपरेङ्कःपइत्येतौजिह्वामूलियौपध्मानीयौयथासंख्यमादेशौवाभवतः॰कङ्करोति॰कःकरोति॰कङ्क॰

नति·कः·खनति·कः·खनति·अन्तरुपचति·अन्तरुकलति·अन्तः·फलति·अशर्परइतिकिम्·वासः·क्षौमम्·दृष्टिः·ज्ञानम्·खयितिकिम्·अन्तर्गच्छति·अन्तर्धापते·तिरसः·तेः·मिः॥१६७॥तिसंज्ञकस्यतिरसशब्दस्यसम्बन्धिनोविसर्जनीयस्यस्थानेकवर्गीयेपवर्गीयेचाशर्परेखयिपरेसिः इकारानुबन्धआदेशोभवतिवा· तिरस्कृत्य·तिरःकृत्य तिरस्करोति तिरःकरोति·तेरितिकिम्·तिरःकृत्वा·नमस्पुरसः॥१६८॥ नमस्पुरसइत्येतयोस्तिसंज्ञकयोःसंबन्धिनोविसर्जनीयस्यकृपावशर्परेखयिपरेसिर्भवति· नमस्कृत्य· नमस्करोति·पुरस्कृत्य·पुरस्करोति· योगविभागोनियार्थः॥ चतुर्निर्दुर्बहिराविष्प्रादुसाम्॥१६९॥चतुरनिस्दुस्बहिस्आविस्प्रादुसइत्येतेषांविसर्जनीयस्यकृपावशर्परेखयिपरेसिर्भवति· चतुष्कं· चतुष्पात्रं निष्करोति· निष्पचति·दुष्करोति·दुष्पचति·बहिष्करोति·बहिष्पचति·आविष्करोति·आविष्पचति·प्रादुष्करोति· प्रादुष्पचति· निष्कुलः दुष्पुरुषः सर्वोवा॥१७०॥सकचप्रत्ययान्तस्यविसर्जनीयस्यकृपावशर्परेखयिपरेसिर्वाभवति·द्विष्करोति·द्विष्करोति·द्विष्पचति· चतुष्पचति·चतुरुपचति·इसकसोरपेक्षयां॥१७१॥इसुसुस्प्रत्ययान्तस्यसंबन्धिनोविसर्जनीयस्यकृपावशर्परेखयिपरेसिर्वाभवतिस्व निनिमित्तपदेचेत्सरस्परापेक्षायामभवतः सर्पिष्करोति·सर्पिःकरोति·सर्पिःकरोति·सर्पिष्पिबति· सर्पिःपिबति·धनुष्वराडयति धनुःखराडयति धनुःष्कलति·धनुःफलति· परसर्पिःकरोति परमसर्पिःकरोति· परमधनुष्कलति·परमधनुःफलति· इसासाहचर्य्यादुसोतिहोअग्रहणादिहनभवति·चक्रुःकलहानि·शिन्धुःपापानि अपेक्षायामितिकिम्· तिष्ठतुसर्पिःपिबत्वमुदकम्। नाक्रियेकार्थे॥१७२॥ इसुसुस्प्रत्ययान्तस्यविसर्जनीयस्यस्थानेकुपावशर्परेखयिक्रियापदवर्जितसमानाधिकरणपदस्थेपरेस्थानिनिमित्ते। पदयोरपेक्षायांसिर्नभवति·सर्पिःकालकं·यजुःपीतकम्·क्रियाप्रतिषेधःकिम·सर्पिष्क्रियते·सर्पिःक्रियते· एकार्थइतिकिम्·सर्पिष्कुम्भी· सर्पिःकुम्भेसमासे समस्तस्य॥१७३॥इसुसुप्रत्ययान्तस्यपूर्वेणासमस्तस्यसम्बन्धिनोविसर्जनीयस्यस्थानेकुपावशर्परेखयिपरेसिर्भवतितेचेत्स्थानिनिमित्तपदेएकप्रस मासेभवतः सर्पिष्कुराडम्·सर्पिष्यानम्·धनुष्वराडम्·धनुष्फलम् समासेइतिकिम्· तिष्ठतु सर्पिःपिबसुमुदकम्· असमस्तस्येतिकिम्· परमसर्पिःकुराडम्·इंद्रधनुःखराडम्·पदेधः शिरसः॥१७४॥ पूर्वेणाकृतसमासयोः अधस्शिरस इत्येतयोर्विसर्जनीयस्य पदशब्देपरेस मासेसिर्भवति·अधस्पदम्·शिरस्पदम्·समासेइतिकिम् अधःपदम्·शिरःपदम्·असमस्तस्येतिकिम्·परमशिरःपदम्·कृकमिकंसकुशाकर्णीकुंभपातोव्ययस्या॥१७५॥अनव्ययस्यपूर्वेणासमस्तस्यसम्बन्धिनोकारात्परस्यविसर्जनीयस्यस्थानेदुष्कृत्करणेकमूः कान्तोकं

MEMORIAL

सकुशाकर्णीकुम्भपात्रइत्येषुपरतःसमासेसिर्भवति·अयस्कृत्·अयस्कारः·पयस्कामः·यशस्कामः·अयस्कंसः अयस्कुशा·अयस्कर्णी·अयस्कुम्भः·पयस्कुम्भी·पयस्पात्रम्·पयस्पात्री·प्रातिपदिकग्रहणंलिङ्गविशिष्टस्यापिग्रहणम्·तेनस्त्रियां भवति·अनव्ययस्येतिकिम्·स्वःकामः समासइतिकिम्·अयकः करोति·असमस्तस्येतिकिम्·परमयशःकामः·शीलिकामीतिणविधौकामिग्रहणादत्रायतनग्रहणम्·तेनस्त्रियांपयस्कामीतिभवति·प्रत्ययेति॥१७६॥ अनव्ययस्यसम्बन्धिनोविसर्जनीयस्यकुपावशर्परेखयिप्रत्ययस्थेपरेसिर्भवति· काम्य·कम·क·पाशाः·प्रत्ययायोजयन्तियशस्काम्यति· शीष्कलम्·यशस्कम्·यूष्माशा·स्मयूष्माशा·नरस्मःकाम्ये॥१७७॥रेफान्तस्याश्चविसर्जनीयस्यकाम्यप्रत्ययेसिर्भवति· धूःकाम्यति॰अहःकाम्यति·हस्वात्सःपस्यति॥१७८॥हस्वात्परस्यविसर्जनीयस्यसकवन्नाहिहितेतकारादौप्रत्ययेसिर्भवति तरतम तमप्तयत्वनत्वत्याःप्रत्ययायोजयन्ति·सर्पिष्टरम्·सर्पिष्टमम्· सर्पिष्टः· चतुष्टयम्· चतुष्ट्वम्·चतुष्टा·निष्पः निसोनासे वायान्ये॥१७९॥निसःसम्बन्धिनोविसर्जनीयस्यतकारादौतपतोपरतःसिर्भवति· अनासेवायामर्थे·असेवापुनःपुनःकरणम्·निष्टप्तंस्वर्णम्·अनासेवायामितिकिम्· निस्तप्तंस्वर्णंस्वर्णकारः तीनिकिम्·निरतपत्·शप्निर्देशादिहनभवति·निस्तातप्तं।निपाशपानुबन्धेन निर्दिश्यद्गृणेनच· यच्चैकाद्गृहणंकिंचित्पच्चैतानिनयद्यश्चुचि·कस्कादिषु॥१८०॥कस्कइत्येवंप्रकारेषुशब्देषुविसर्जनीयस्यस्थानेकवर्गीयेपवर्गीयेचाशर्परेखयि परेसिरादेशोभवति·कस्कः·कौतस्कुतः सर्पिष्कुरिडकादिगणपाठःसमस्यार्थः तेनपरमसर्पिष्कुरिडकेत्यादिसिद्धम्·बहुवचनादाकृतिगणोयम्· तेनभास्करइत्यादिसिद्धम्॥ ॥इतिशब्दानुशासनेचिंतामणौव्याख्यातोप्रथमस्याध्यायस्यप्रथमःपादः॥॥ श्रीवीतरागायनमः॥ ॥नपोचोह्रस्वः॥१॥इयमयमिदमितिशब्दव्यवस्थाहेतुरूपदेशगम्यःप्रातिपदिकार्थधर्मोलिंगम्·स्त्रीपुन्नपुंसकत्वानि·नपः नपुंसकार्थाभिधायिनोजन्तस्यशब्दरूपस्यह्रस्वादेशोभवति·क्षीरपम्·मामणि·नतभ्रू·अनिहि·अतिरि·अतिद्यु·अतिनु·कुलम् नपतिइतिकिम्·क्षीरपाः मामणीः स्त्रीपुमान्वा·पच्चतोनेकतरस्यान्यादेर्ङेङसोः॥२॥ नपुंसकाभिधायिनांसर्वाद्यन्तर्वर्तिनांपच्चानामन्यादीनांशब्दानांतत्सम्बन्धिनोःस्अमित्येतयोःपरतःदगागमोभवति· एकतरशब्दंवर्जयित्वा· अन्यतिष्ठति·अन्यत्पश्यहे अन्यत्·अन्यतरत्·इतरत्·कतमत्·अनेकतरस्येति·किम्·एकतरतिष्ठति·एकतरंपश्य· नपइतिकिम्·अन्यःपुरुषः अन्यास्त्री·तत्सम्बन्धिविज्ञानादिहनभवति· प्रियान्यम्·अन्यं कुलम्· इहतुभवपरमान्यन्तिष्ठति·परमान्यत्पश्यति·अस्त्रवा॥३॥योनडान्सुगितिनस्त्रोभावःप्रतिषेधउक्तःसनपुंसकस्य

वाभवति॰ भोचर्म॰ भोचर्मन्॰ भोदगिड॰ भोदगिडन्॰ कुल॰ अतोम्॥ ४॥अकारान्तस्यनपुंसकस्यसम्बन्धिनोःस्वमोरमित्यादेशोभवतिश्चुचौ
परवादः॰ धनन्तिष्ठति॰ धनमपश्य अमूविधानंतु समर्थम्ः। अतिजरसंकुलन्तिष्ठति॰ श्रुकू ॥५॥नपुःसम्बन्धिनोःस्वमोःश्रुग्भवति॰ दधि
तिष्ठति॰ दधिपश्य॰ मधुकराडूयत्॰ तत्कुलम्॰ जरसोवा॰॥ ६॥ जरसन्तस्यनपुःस्वमोःश्रुग्वाभवति॰ अतिजरः॰ अतिजरसं॰ कुलम्॰ इकोल्लु
क् ॥७॥ इगन्तस्यनपुः संबंधिनोःस्वमोःश्रुग्लुग्वद्वाभवति॰ भोवारिः॰ भोवारि॰ भोपोम्॰ भोवपु॰ भोकर्तृः॰ भोकर्तृ॰ प्रियतिसृकुलम्॰ प्रियत्रिकुलम्॰
श्रुचौलुग्वचनमम्ः सर्वलोपार्थे॰ पुर्मांश्चान्यतोच्यापि ॥८॥ यदिगन्तंशब्दरूपमन्यतोविज्ञेष्यवशान्नपुंसकार्थेवर्तते तदस्योज्ञादावापिटा
दौरूपिपरेपुंवद्भावभवति॰ नम्॰ ह्रस्वोनभवत इत्यर्थः॰ ग्रामण्याकुलेनग्रामणिनाकुलेन॰ ग्रामण्ये॰ ग्रामणिने॰ ग्रामण्यः॰ ग्रामणिनः॰ ग्रामण्यः॰
ग्रामणिनः॰ ग्रामण्यः॰ ग्रामणिनः॰ ग्रामण्योः॰ ग्रामणिनोः॰ ग्रामण्यां॰ ग्रामणीनां॰ ग्रामण्यां॰ ग्रामणिनि॰ ग्रामण्योः॰ ग्रामणिनोः॰ एवंकर्ता॰ क
र्तृणा॰ कर्त्रे॰ कर्तृणे॰ कर्तुः॰ कर्तृणः॰ कर्त्रोः॰ कर्तृणोः॰ कर्तृणि॰ कर्त्तरि॰ शुचये॰ शुचिने॰ मृदवे॰ मृदुने॰ शुचेः॰ शुचिनः॰ मृदोः॰ मृदुनः॰ शुचोः॰
शुचिनोः॰ मृदोः॰ मृदुनोः॰ शुचौ॰ शुचौ॰ शुचिनि॰ मृदौ॰ मृदुनि॰ अन्यतइतिकिम्॰ त्रपुणे॰ जतुने॰ पीलुने॰ फलाय॰ अचीतिकिम्॰ ग्रामणिभ्याम्॰
ग्रामणिभिः॰ अपीतिकिम्॰ ग्रामणिनी॰ शुचिनी॰ कुले॰ इकइतिकिम्॰ कीलालपेनकुलेन॰ दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोनङ्॥ १॥ दधिअस्थि
सक्थिअक्षिइत्येतेषामिगन्तानांनपुंसकानामनङादेशोनित्यंभवतितत्सम्बन्धिन्यसम्बन्धिनिवाआज्ञादावापिपरे॰ दध्ना॰ दध्ने॰ दध्नि॰ द
धनि॰ अस्थ्ना॰ अस्थ्ने॰ अस्थ्नि॰ अस्थनि॰ सक्थ्ना॰ सक्थ्ने॰ सक्थ्नि॰ सक्थनि॰ अक्ष्णा॰ अक्ष्णे॰ अक्ष्णि॰ अक्षिणि॰ प्रियदध्ना॰ परमास्थ्ना॰ अतिसक्थ्नना॰
प्रियाक्ष्णा॰ पुरुषेण॰ प्रियदध्यां॰ परमास्थ्न्या॰ स्त्रिया॰ अचीतिकिम्॰ दध्न्यां॰ दध्नि॰ आपीतिकिम्॰ दध्नी॰ दध्नीनि॰ नपुंसइति॰ दधिना॰ दध्ये॰
दधिनामाकश्चिन्॰ नम्॰ रुपि॥ १०॥ इगन्तस्यनपुंसजादौरूपिपरेनागमोभवति॰ वारिणी॰ कर्तृणी॰ कुले॰ वारिणा॰ वारिणो॰ वारिणः॰ वारिणोः॰
वारीणां॰ वारिणि॰ शावचः॥ ११॥ अजन्तस्यनपुंशोजश्चासश्शिरित्येतस्मित्परेनभवति॰ धनानि॰ वनानि॰ वारीणि॰ त्रपूणि॰ कर्तृणि॰ कुलानि॰
जलाम्॰॥ १२॥ अचःपरायाजस्जातिस्तदन्तस्यनपुंशोपरेनित्यंनभवति॰ उदश्विन्ति॰ पयांसि॰ काष्ठतक्षि॰ अचइतिकिम्॰ बह्वर्जि॰ सूर्जि॰ त
तःप्रागार्य्यवज्रस्य॥ १३॥ जस्जन्तस्यनपुंशोपरेततोन्यायाजस्जातेःप्रागार्य्यवज्रस्याचार्यस्यमतेननभवति॰ बहुरज्ञि॰ सूरज्ञि॰ अज्ञेःशतु
॥ १४॥ अजभवतिङिर्यस्मात्ततोऽङेर्हिरुक्ताज्जश्शसादिपञ्चकात्परेयः शत्प्रत्ययस्तदंतस्यनपुंशोपरेआर्यवज्रस्यमतेमनभवति॰ अन्येषांनभव

वति॰ ददन्ति॰ ददति॰ दधन्ति॰ दधति॰ जक्षन्ति॰ जक्षति॰ जाग्मन्ति॰ जाग्मति॰ दरिद्रन्ति॰ दरिद्रति॰ चकासन्ति॰ चकासति॰ शासन्ति॰ शासति॰ कुलानि॰ अङ्गेरि
तिकिम्॰ पचन्तिकुलानि॰ ननम् ॥१५॥अङ्गेः परोयःशानतदंतस्यशत्रंरूपस्ययोनम्॰ प्राप्नोतिससर्वोनभवति॰ ददती दधती॰ स्त्रीददतीं॰ दधतीं॰ कुले॰
ददत् ददतौ ददतः॰ ददतम् ददतौ॰ एवम्॰ जक्षत्॰ जक्षतौ॰ जक्षतः॰ जक्षतम्॰ जक्षतौ॰ इत्यादि॰ ङीग्योर्वादश्च॥१६॥ श्नाबहिनादवर्णान्नात्परोयःशानतद
न्तस्यङीगी इत्येतयोः परयोर्नभवतिवा॰ तुदन्ती॰ तुदती॰ स्त्री॰ तुदन्ती॰ तुदती॰ कुले॰ एवं॰ करिष्यँन्ती॰ करिष्यन्ती॰ भान्ती॰ भाती॰ अश्नइतिकिम्॰ क्रीणती
स्त्री॰ क्रीणती॰ कुले॰ शपश्यात् ॥१७॥ अवर्णाच्छपःश्याच्चपरस्यशतुर्ङीग्योर्न्नित्यंनभवति॰ भवन्ती॰ स्त्री॰ भवन्ती॰ कुले॰ दिव्यन्ती॰ स्त्री॰ दीव्यन्ती॰ कुले॰
आदितिकिम्॰ घ्नती॰ अदती॰ जश्शसःशिः॥ १८॥ नपुंसम्बन्धिनोजस्शसइत्येतयोःस्वमोःशिरित्यादेशोभवति॰ वनानि॰ तिष्ठन्ति॰ धनानिपश्यवा
रीणि॰ त्रपूणि॰ कर्तृणि॰ यशांसि॰ आडश्चौनोर्गी ॥१९॥ नपुंसआङन्तस्यचसम्बन्धिन औकारस्यस्थानेनागित्ययमादेशोभवति॰ वनेतिष्ठतः॰
वनेपश्य॰ त्रपुणी॰ कर्तृणी॰ यशसी॰ आडः॰ बहुराजेनगय्यो॰ शालेतिष्ठतः॰ शालेपश्य॰ परमशाले॰ तत्सम्बन्धिविज्ञानादिहनभवति॰ प्रियशालो
मौमो॰ आडइतिकिम्॰ क्षीरपो॰ हितोयातृ॰॥ २०॥ आडन्तस्यसम्बन्धिनःङकारानुबन्धस्यस्थानेयाडागमोभवति॰ शाल्यर्थे॰ शाल्यायाः॰ शाल्यायाः॰ शाल्या
याम्॰ बहुराज्ञीज्ञय्ये॰ बहुराजायाः॰ बहुराजायाः॰ बहुराजायाम्॰ टोस्येत्॥ २१॥ आङन्तस्यसम्बन्धिनोःटाओसित्येतयोःपरतः एकारादेशोभवति॰
शाल्यया॰ शाल्ययोः॰ परमशाल्यया॰ परमशाल्ययोः॰ इदुतोगिग्योर्नोरूचे॰॥ २२॥ इकारादुकाराच्चँपरस्यऔकारस्यस्थानेयथासंख्यंगिगु इत्येतावादे
शौभवतः॰ स्त्रीशब्देकारंवर्जयित्वा॰ पतीतिष्ठतः॰ पतीपश्य॰ साधूतिष्ठतः॰ साधूपश्य॰ आस्त्रेरितिकिम्॰ अतिस्त्रियौपुरुषो॰ अस्त्रेरितीदमेवज्ञापकंइ
युवपवादेनेदुत्कार्यंभवतीति॰ तेनातिस्त्रयः॰ सहस्त्रयः॰ इत्यादिसिद्धम्॰ अस्त्रेङ् ॥ २३॥ इकारान्तस्यउकारान्तस्यचजरिपरे एङ्भवति॰ पतयः॰
साधवः॰ बुध्नयः॰ धनवः॰ ङिरोन् ॥ २४॥ इकारादुकाराच्च परस्यङिइत्येतस्यौदित्यय मादेशोभवति॰ सख्यौ॰ पत्यौ॰ न्यंशादाम्॰॥ २५॥ नीत्येतस्मादं
शादवयवाद्घाटःआठश्च परस्यङेरामित्य यमादेशोभवति॰ नियाम्॰ ग्रामण्याम्॰ शाल्यायाम्॰ बहुराजायाम्॰ नद्याम्॰ वध्याम्॰ घेर्ङिरनाट्॥ २६॥
धिसंज्ञकात्परोयोङिः॰ तस्यानाट्॰ ङीरतिङिदौदादेशोभवति॰ मुनौ॰ साधौ॰ धनौ॰ घेरितिकिम्॰ सख्यौ॰ पत्यौ॰ पताविति केचित्॰ अनाङितिकिम्॰
बुध्याम्॰ धेन्वाम्॰ नास्यीटः॥ २७॥ घेरस्त्रीविषयस्यटस्मृतीयेकवचनस्यनाइत्यादेशोभवति॰ मुनिना॰ साधुना॰ अतिपतिना॰ अस्त्रीतिकिम्॰ बुध्या
धेन्वा॰ घेरितिकिम्॰ सख्या॰ पत्या॰ ङेङ् ॥ २८॥ धिसंज्ञकस्यङिङ॰ कारादौरूपिपरेएङ्भवति॰ मुनये॰ साधवे॰ मुनेः साधोः॰ बुध्नये॰ धेनवेङीति

किम्-बुध्यै-धेन्वै-स्त्रियावा॥२९॥स्त्रियाः स्त्रीलिंगमर्थमभिदधतः इदुदन्दाच्छब्दात्परस्य तत्सम्बन्धिनोन्यसम्बन्धिनोवाङितः स्वयः आडागमोवाभवति-बुध्यै-बुद्धयै-धेन्वै-धेनवै-बुध्याः-बुद्धेः-धेन्वाः-धेनोः-बुध्याम्-बुद्धौ-धेन्वाम्-धेनौ-शुच्यै-शुचये-पत्वै-पतवै-पत्यै-पत्ये-जीवपत्यै-जीवपतये-स्त्रियै-स्त्रियवै-स्त्रियबुध्यै-स्त्रियबुद्धयै-अतिधेन्वै-अतिधेनवै-कन्यापत्यै-कन्यापतये-स्त्रियै-पुरुषायवा-ख्यौपुंसः॥३०॥अपुंसिस्त्रियांवर्तमानादीकारादुकाराच्चपरस्य तत्सम्बन्धिनोन्यसम्बन्धिनोवाङितःसप्तम्याः नित्यमाङ्भवति-नद्यै-लक्ष्म्यै-नद्याः-लक्ष्म्याः-नद्याम्-लक्ष्म्याम्-कुवै-वध्वै-कुवाः-वध्वाः-कुवाम्-वध्वाम्-अतिलक्ष्म्यै-अतिवध्वै-स्वरकुटीवस्वरकुट्यै-तस्यैस्वरकुट्यै-कुमारीवाचरतीतिकुमारी-तस्यैकुमार्यै-स्त्रियै-पुरुषायवा-अपुंस इतिकिम्-नामन्यै-खट्वन्यै-स्त्रियेवेयुवोस्त्रियः॥३१॥इयुवादेशावित्यौकारौकारौतदन्तादपुमर्थात् स्त्रीवर्त्तेः परस्यतत्सम्बन्धिनोवाङितःरुपोवाआङ्भवति स्त्रीशब्दंवर्जयित्वा-श्रियै-श्रियै-भ्रुवै-भ्रुवै-अतिश्रियै-अतिश्रियै-पृथुभ्रुवै-पृथुभ्रुवै-स्त्रियै-पुरुषायवा-इयुवइतिकिम्-नद्यै-पुनर्भवै-अस्त्रियाइतिकिम्-स्त्रियै-अपुंसइतिकिम्-कट्वै-स्त्रियै-नामामः॥३२॥इयुवीकारौकागन्तादपुंसोमर्थापरस्य तत्सम्बन्धिनोन्यसम्बन्धिनोवारुपः आमःनामादेशोवाभवति-स्त्रीशब्दंवर्जयित्वा-श्रीणां-श्रियां-भ्रूणां-भ्रुवाम्-अतिश्रीणाम्-अतिश्रियाम्-पृथुभ्रूणाम्-पृथुभ्रुवाम्-स्त्रीणां-पुरुषाणांवा-अस्त्रियाइतिकिम्-स्त्रीणाम्-परमस्त्रीणाम्-नमस्स्वाहास्वधाऽलंवषट्योगाच्च॥३३॥नमस्तात्-हस्वन्तात्-दङन्तात्-सम्भवदादश्वशब्दाभ्यस्य आमोनित्यमामभवति-वारिणाम्-वपूणाम्-ह्रस्वात्-धनानाम्-मुनीनाम्-धेनूनाम्-पितॄणाम्-आङः-शास्त्रीनाम्-बहुराजानाम्-सम्भवदादः-नदीनाम्-वधूनां-स्त्रीणाम्-रथ्यानां संख्यानाम्-॥३४॥रेफषकारनकारान्तानां संख्यावाचिनोसम्बन्धिनःआमोनामभवति-चतुर्णाम्-परमचतुर्णाम्-षण्णाम्-परमषण्णाम्-अष्टानाम्-परमाष्टानाम्-दृहनभवति-प्रियचतुराम्-प्रियषष्ठाम्-प्रियाण्णाम्-त्रेस्त्रयः॥३५॥विशब्दस्यामः सम्बन्धिनस्त्रयादेशोभवति-त्रयाणाम्-परमत्रयाणां-आमःसम्बन्धिविज्ञानादिह्नभवति-अर्वीणाम्-अतिस्त्रीणाम्-मोर्णमः॥३६॥अणःपरस्यअमःआदेर्मकारोभवति-धनम्-मुनिम्-धेनुम्-नदीम्-वधूम्-जरायाङसिङस्याचि॥३७॥जराशब्दस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवाअजादौकृपिपरेइन्द्रस्याचार्यमतेऽमादेशोभवति-जरसौ-जरसः-एकदशविरूनस्यानन्यवत्वात्-अतिजरसौ-अतिजरसी अन्येषान्नभवति-जरे-जराः धातोस्तिकारकसमस्तानेकाचोतसंयोगाद्यन्योः॥३८॥तिनाकारकेणन्ययोधातुःसमस्तःकृतसमासःयश्चानेकार्चतयोर्याधिवर्णो वर्णोतयोरजादौकृपिपरेयत्रभवति-नचेत्ताविवर्णावर्णौतस्यधातोरेवयथासंयोगात्परोभवतः-स्कब्धौ-स्कब्धः-स्कम्भौ-स्कम्भः-यवस्त्रौ-यवस्त्रः-खस्त्रौ-खस्त्रः-अनेकाचः-वस्त्रिच्छनियस्तृः-क्यचः-क्विप्-वस्त्रौ-वस्त्रः-निकारकेत्यादितिकिम्-सुवौ-सुवः-परमसुवौ-परमसुवः-अतसंयोगादितिकिम्-कटप्रुवौ-कटप्रुवः तदग्रहणमकिम्-प्लुवौ-सकृवौ-दृन्पुनः-करवर्षाभिभुवः॥३९॥दृन्पुनःकरवर्षाइत्येतैरेवसहसमस्तस्यभृइत्येतस्यकिबन्तस्योधर्णस्याचिकृपियत्रभवति-दृनर्भौ-दृनर्भवः-पुनर्भौ-पुनर्भवः-करर्भौ-करर्भवः-वर्षाभौ-वर्षाभ्वः-कारइत्यपिपाठः-कारर्भौ-कारर्भवः-एतैरितिकिम्-स्वयम्भुवौ-स्वयम्भुवः-प्रत्ययेसकर्धाणः॥४०॥तिकारकसमस्तानेकाचोधातोःसकर्धाइण्-परइत्येतदृर्नुतस्यवर्णस्यातसंयोगात्परस्याजादौप्रत्ययेपरेयत्रभवति-सक्न्यौ-सक्न्यः-सेनान्यौ-सेनान्यः-अध्यौ-अध्यः-अनेकाचः-निर्त्यै-निर्त्यात निर्त्यिरे-असकर्धाणइतिकिम्-सकर्धियौ-सकर्धियः-ईयतुः-ईयुः-सकर्तुध्यायति दधार्तीतिवासकर्धाः-अस्मादेवनिपातनाद्धीभावः भृहृसृस्रोश्चेयुव॥४१॥भृशब्दस्यहसृउत्तरस्यस्नुप्रत्ययस्यधातोश्चेवर्णोवर्णयोरजादौप्रत्ययेपरेयथाक्रमम् इय् उव् इत्येतावादेशौभवतः-भुवौ-भुवः आभ्रुवंति-नियौ-नियः-सुवौ-सुवः-अर्चतिकिम्-भ्रूः-आस्रुत-गीः-सृः-स्त्रियाः॥४२॥स्त्रीशब्दस्ययदवर्णस्तस्याजादौप्रत्ययेइयभवति-स्त्रियौ-स्त्रियः-अतिस्त्रियौ-बाशसि॥४३॥स्त्रीइत्येतस्यवर्णस्यअमिशसिचपरेइयादेशोवाभवति-स्त्रियम्-स्त्रीम्-स्त्रियः-स्त्रीः-अतिस्त्रियम्-अतिस्त्रीं-अतिस्त्रियः-अतिस्त्रीन्-पुरुषान्-गोदास्यादसोमादुगुश्चाघिन्यसनम्॥४४॥अदस इत्येतस्यावर्णान्तस्यदकारस्यमकारोभवति-तस्मान्मकाराच्चपरस्यालःस्थानेगुडित्यादेशोभवति-सचगुण्यर्णावादन्यस्मिन् कार्य्ये कर्तव्ये असन्-अमुष्मात्-पूर्वावरलोपाभवति-अमू-अमुम्-अमू-अमून्-अमुष्क-अमूदृशः-अस्यैतिकिम्-अदः-कुरादम्-प्रियादसौ-अधिनीतिकिम्-अमुष्मै-अमुना-असन्निति किम्-अमुष्या-अमूषां-असन्नित्यधिकारः गोर्म्यादिभ्यइतियावत्-असन्नेमुष्कर्मणःपिपरीःसभुदोर्जिदनुगुडलिरामानुभवानिष्टराजभिश्चेतिसिध्यति-वाट्टैः॥४५॥अदन्तस्यादसोदकारस्यवायथासम्भवंविकल्पेनमकारोभवति-मकाराच्चपरस्यालःस्थानेगुर्नित्यमाभवति-अमुत्यड्-अदमुयड्-अमुमुयड्-अदत्यड्-गीवद्वुधैः॥४६॥बहुषुवर्तमानस्य अदसोमकारात्परस्य एकारस्यस्थानेगीइत्यादेशोभवतिगौरपवादः-अमीभिः-अमीषां-बहुधितिकिम्-अमुकुले-अमुकन्ये-एरितिकिम्-अमूः-मादितिकिम्-अमुके-अमुकेषां-सुपसवाश्रये॥४७॥नइतियोनकारस्यलोपः सवाश्रयेसकपिपरेयत्पूर्वस्यकार्य्ये यच्चसकपः तस्मिन् कर्तव्येअसन्नभवति-राज्ञां-राजसु-सकपः-राज्ञिः-सवाश्रयइतिकिम्-राजीयति-श्येलुचि॥४८॥चक्षादेशस्यरशाजःशीयइति

यः शकारादेशोयकारःसलुचोन्यस्मिन् कर्तव्येऽसन्भवति पुरण्यानम् अत्रासल्वादभि घुसः खयीतिनभवति नमःख्यात्रे कुपोङ्कुरूपमित्वाशरीरि
ति प्रतिषेधः पर्य्याख्यानंश्वदुदुतोनान्तरङ्गत्वात्प्रतिषेधः आख्यात्रेम् हस्योयङ् आतोध्याख्यइतिनलोपोन भवति अन्तुचीतिकिम् यौखर्य्यम्
सलोपः हस्योयमियमोवेति लोप परे ॥ ४९॥ अधिकारोयन्तोर्म्यादिभ्यइतियावत्तत्र पूर्वे परे कार्य्ये कर्त्तव्ये पूर्वः पूर्वोविधिरसन् भवतीतिवेदितव्यः
कामुदपिपरीः परेइतिकिम् सप्पिष्टरम् गीस्तरा आन्नोणः॥ ५०॥ परिभाषेयम् स्थानिनिमित्तनियमार्था यःकश्चिदिहशास्त्रेणोनामविधीयते
ससर्वः पकारादेरकाच्परस्यनकारस्यस्थानेभवतिसचातःपरे असन्भवतीतिवेदितव्यः पृष्णः तृष्णः श्वसृस्वोनान्तरे॥ ५१॥ शकारेचवर्गस्य
कारेटवर्गेसकारेतवर्गेच अन्तरेस्थानिनिमित्तयोर्मध्येसतिणोनभवति शकारे रङ्गाना राशिना चवर्गे अर्चना मूर्च्छना आर्जनेम् ककारे खघले
न प्रवरुमानम् टवर्गे पुष्टेन घृष्टेन दृढेन करणेन सकारे रसना रसनेन तवर्गे तीर्थेन नर्दनम् वर्द्धनम् एतोघितिकिम् मूर्खेण गर्वेण तिस्रः
णाम् मातॄणाम् अशक्तिमध्यगतेरफगृवर्णम् प्रतिज्ञायते घिघ्नः॥ ५२॥ हंतेर्घकारेस्थानिनिमित्तयोरन्तरेसतिणोनभवति रत्रघ्नेघ्नः
घ्ने घातिकिम् रत्रहणौ रत्रहणः पदेनाङ्यतद्धिते॥ ५३॥ आङ्पूर्वजिनेपदेस्थानिनिमित्तयोरन्तरेसतिणोनभवति नचेत्तत्पदंन्तद्धिते
परेभवति प्रावनद्धम् पर्यवनद्धम् माषकुभावपेन अनाडितिकिम् प्राणद्धम् पर्य्याणद्धम् अतद्धितइतिकिम् आर्द्रगोमयेण
शुष्कगोमयेण अन्तस्नुग्नादीनाम्॥ ५४॥ अन्तस्यक्रुनादीनाञ्चनकारस्यणोनभवति वृक्षान् नरान् क्षुभ्नादि क्षुभ्नाति नृतोति
नृतेर्यङि॥ ५५॥ नृतेर्द्वितीयाद्यन्तस्यणोनभवति नरीनृत्यते ननर्त्ति नरीनर्ति नरिनर्ति नर्न्नृतीति अग्निन्ने॥ ५६॥ आद्योपरस्य नका
रस्यणोभवतीनचेत्स्थानिनिमित्ताद्भिन्नेन्यस्मिन्पदेवर्तते पृष्णः तृष्णः चतुर्णाम् तिसृणाम् पददितिकिम् मुनिर्नयति अग्निन्नेवाक्ये
माभवत् मेषनासिकः समासपदेह्यग्निन्नेप्यवयवोतुग्निन्ने पदे गर्भभगोस्या अस्तीतिगर्भभगिणी मातृभोगीणाःइत्यत्रनकारः प्रत्ययस्थो
नाग्निन्नपदस्थः पूर्वपदस्थाद्धान्तनमूसुपः॥ ५७॥ पूर्वपदस्थात् प्रात्परोयउत्तर पदस्थान्तोयश्चनम् यश्चसकवयवोनकारस्तस्यवाणोभवति
माषवापिणी माषवापिनी व्रीहिवापिणी व्रीहिवापिनी नमः माषवापाणि माषवापानि कुलानि प्रहिण्वन् प्रहिन्वन् स्रुक् माषवापेण
माषवापेन व्रीहिवापेण व्रीहिवापेन पूर्वपदस्थादितिकिम् कूपवारिणा अन्तनेम् स्रुगइतिकिम् गर्गाणांभगिनी गर्गाभगिनी सत्वेकाचोः ॥ १२
॥ ५८॥ पूर्वपदस्थात् प्रात्परस्यकवर्गवत्येकाचिचोत्तर पदेतदन्तस्य नमः स्रुकवयवस्यचनकारस्यनित्यणोभवति मोक्षगामिणम् स्वर्गा

कामाणि कुलानि पुष्पमेघाणाम् एकाचि ब्रह्महणौ माषपाणि क्षीरपेण स्तोषि॥ ५९॥ क्तक्तवतोःक्ता प्रत्ययस्यचतकारस्यय आदेशः सघो
देशादन्यस्मिन्नसास्त्रात्परस्मिन्विधौ प्रवर्त्तमाने असन्भवति शुष्किका क्षामिमान् क्ष्न्यपून्यः बुध्वा दग्ध्वा अषीतिकिम् वृत्वा वृत्वा
राचान् क्ष्विन्नः सप्पिः॥ ६०॥ परिभाषेयंस्थानिनिमित्तनियमार्था यःकश्चिदिहशास्त्रेणिर्नामविधीयतेससर्वः॥ कवर्गादिनश्चपरस्यसकार
स्यस्थानेभवति सचपरस्मिन् कार्य्ये प्रवर्त्तमाने असन्भवतीतिवेदितव्यः वाक्षुत्वक्षु सर्पिषा धनुषा शार्णमः॥ ६१॥ इयमपिपरिभाषाधिक्रि
परोयश्शार्णमुच्यतस्मात्परस्यसकारस्यषिः भवतीतिवेदितव्यः सर्पिष्यु धनुष्यु सर्प्पीषि धनूंषि सिचानयडि॥ ६२॥ षिचीक्षरणेइत्यस्यय
डि सर्वः षकारादेशोनभवति मेसिच्यते अभिसेसिच्यते यडीतिकिम् सिषेच अभिषिक्षति स्रुग्नः स्यसनि॥ ६३॥ सूस्रुग्नः स्येसनिच
प्रत्यये सर्वष्णिर्नभवति परिमोष्यति अभ्यसोष्यत् सनिसूसूषतेः क्विप्सुस्रूः स्यसनीतिकिम् सुषाव अभिषुणोति सेधतेर्गतौ॥ ६४॥
सेधतेर्गतौ वर्तमानस्यसर्वः षिर्नभवति अभिसेधति अभिसेधयति गाः गतावितिकिम् सिषेध प्रतिषेधत्यकार्य्यात् निषेधसूत्रेधियम
षिपरिभाषा शास्त्रसिघसिक्तध्यासक्तस्नातोबहुयदात्॥ ६५॥ क्ष्विन्नः क्ष्विजि पराच्चशान्नमः परोयश्शा सिवसिघसीनांयश्चसिः तिरस्
स्तेस्थित्यादिनाविहितं यश्चक्तोविहितः सगागमसम्थानिकवर्जितो यश्चरुतस्य सात्प्रत्ययवर्जितस्य अवयवः सकारस्तस्यस्थाने षिरादे
शोभवति नचेत्सबहुप्रत्ययात्पदाच्चपरोभवति शास् अशिषत् शिष्टः वसिउषितः उषितवान् घसिः जक्षतुः जक्षुः सिः चतुष्कगठ
कम् हिष्यचति कृतःषिषेच कृतावयवस्यवाक्षुवक्ष्यति सर्प्पिष्या सर्पिष्यु सर्पीषि शासादतिकिम् अभिसेकृत् असकृत्सातइतिकिम्
दधिस्यति निंसेः सुषिस्युते मुनिसातकरोति अबहुपदादितिकिम् बहुसेकृ बहुसेचौ दधिसेकृ दधिसेचौ षदःकःसि॥ ६६॥ षकार
ढकारयोःसकारे परेककारादेशोभवति पेक्ष्यति तोक्ष्यति विविक्षति अद्राक्षीत् दम्यः लेक्ष्यति अलिक्ष्यत् निघोक्ष्यति रःपदान्ते विसर्ज्ज
नीयः॥ ६७॥ रेफस्यपदान्तेवर्तमानस्यविसर्जनीयोभवति सजुः सजुष्यु अहः अहःस्रक् यक्षः गीः पदान्तइतिकिम् गिरो गिरः धातोर्व्रीग्दी
र्घो यङ्लिवाच्छुकुरोः॥ ६८॥ छुर कुरु इत्येतद्ग्रहितस्य धातोरवयवेयकारेरेफेच परतोयप्रत्ययवर्जितहल्परेनकारे परेच परेतदव
यव पूर्वइग्दीर्घोभवति गीः धूः आशीः सजुः गीर्षु धूर्षु अयङ्लि दीव्यात् कुर्वति कूर्दते शीर्णम् प्रतिदीन्वा प्रतिदीन्वे अङ्लिचेति
किम् गिरो गिरः किरति गिरति यप्रतिषेधः किम् गीर्य्यः धूर्य्यः निरनुबन्धोपादानादिहभवत्येव दीव्यते कीर्य्यते अच्छुकुरोरिति

किम्·कुर्यात्·कुर्यात्·ऽकारःकिमःकुरऽइत्येकुर्य्यते·नम्यहणादिहनभवति·मुर्मुरकाभ्यति·ग्वोश्वमोनिः॥ ७१॥मकारान्तस्यधातोरन्तस्यपदान्ते
वकारमकारयोश्चपरतःनकारोभवति·प्रशान्·प्रदान्·प्रदान्क·प्रतान्·प्रतान्क·नस्यासत्वाल्लुग्नभवति·ग्वोः·नन्नम्नि·जगन्वान्·गोश्वेति
किम्·प्रतामोः·प्रतामः·अनडुर्भ्यदुण्णिद्भिःदृक्स्पृक्दृक्ष्यरिवाट्॥ ७०॥अनडुत्इत्यादीनिशाट्रूपाणिपदान्तेऽत्त्वादीनिनियात्सन्ते·अन
डुह्इत्येतस्यदत्वम्·स्वनडुत्कुलम्·अनडुद्भ्यां·अनडुक्दिवइत्येतस्यऽत्वम्·विमलद्युदिनम्·द्युभ्याम्·द्युषु·तकारात्·अद्योर्भवति·
द्युभवति·ऽद्योदीर्घोनभवति·गुण्णिट्·गुण्णित्·गुण्णिग्भ्याम्·गुण्णिक्षु·दिशः·दिग्·दिग्भ्याम्·दिक्षु·दृशः·दृग्·दृग्भ्याम्·दृक्षु·स्पृक्·याट्
क·तारक·स्पृशः·घृतस्पृक्·घृतस्पृग्भ्याम्·घृतस्पृक्षु·दधृषः·दधृक्·दधृग्भ्याम्·दधृक्षु·र्षाभ्यांत्वं·परिव्राजइत्येतस्यऽत्वम्·परिव्राट्·
परिव्राड्भ्याम्·परिव्राट्सु·पदान्तइतिकिम्·अनड्वाहौ·अनड्वाहः·दिवौ·दिवः·इत्यादिनम्वा॥ ७१॥नगतिनशाद्यौनोः·शकारस्यपदान्तो
ऽत्वंवानिपात्यतेऽत्वे·जीवनक·जीवनशम्·जीवनशु·पक्षेषः·जीवनट्·जीवनड्भ्याम्·जीवनट्सु·पदान्तइतिकिम्·जीवनशौ·जीवनशः·
सञ्जुरहस्सोतिप्यङ्क्षुस्नक्ष्वन्सोरिः॥ ७२॥सञ्जुष्·अहन्नित्येतयोरन्तस्यालःसकारस्यचपदान्तेवर्तमानस्यरेर्भवति·ङ्क्षुस्नक्ष्वन्सु
ध्वन्सइत्येतान्वर्जयित्वा·अतिपिनचेतिप्यरेर्भवति·सञ्जुः·सञ्जुर्भ्याम्·अहः·अहोभ्याम्·वक्षः·पयः·अतिपीतिकिम्·अचकात्·अन्व
शात्·भवान्·अङ्क्षुस्नक्ष्वन्सोरितिकिम्·विहत्·उपसेदिवत्·कुलम्·उषास्वत्·पर्णध्वत्·पदान्तइतिकिम्·सञ्जुषो·सञ्जुषः·इत्या
दि·सिपिदश्चवा॥ ७३॥ पदान्तेसकारस्य दकारस्यच सिपिपरतःरिर्वाभवति·अभिनत्त्वम्·अभिनत्वम्·अचकास्त्वम्·अचका
त्वम्·रक्षःपि॥ ७४॥रेफस्यसुपःसकारेपरेरिर्भवति·विसर्ज्जनीयापवादः·वार्षु·गीर्षु·जल्गोजश्च॥ ७५॥जल्गःपदान्तेवर्तमान
स्यजशोभवति·ऋत्विग्·ऋत्विग्भिः·तृष्टुब्·तृष्टुभ्भिः·सुमुग्·सुमुग्भिः·गुदलिट्·गुदलिड्भिः·अट्·अड्भिः·पदान्तइतिकिम्·तृष्टुभ्भ्यो·तृ
ष्टुभाः·बशोभष्झषःस्थोश्ध्वेकाचःप्रत्यये॥ ७६॥पदान्तेयोझषयश्चसकारादोध्वकारादोचप्रत्ययेपरतस्तदन्तस्यैकाचोवय
वस्यबशःस्थानेभषादेशोभवति·धर्मभृत्·धर्मभृद्भ्याम्·धर्मभृत्सु·एवमपर्णसट्·गोधुक्·स्वोःशौत्यते·अभुध्यम्·निधोस्यते· १३
न्यधुड्ढ्वम्·धोस्यते·अधुग्ध्वम्·स्वोश्वेतिकिम्·धर्मबुधौ·धर्मबुधः·धाञ्शौजल्लिच॥ ७७॥झषन्तस्यधाञ्शौबशस्थानेजलादौप्रत्ययेपरे
भषभवति·दाग्द्भ्यः·दाग्द्भ्यः·अन्येषाम्·दात्तः·दात्थः·अधः॥ ८०॥ अदधातेर्झषन्तात्परयोस्तथयोःस्थानेभषभवति·लब्धोलब्धवे·अल

हनंभवति·ऊरुग·न्यमानूरुणा॥९४॥लादेशेनसहच्छकृतोर्य्यस्मेयोगस्तदन्तस्यलुग्भवति·शकेः अशाशाकतु·वर्क्केः·अवावतु·अजाग
र्भवान्·नः॥९५॥नकारान्तस्य पदस्य लुग्भवति·राजा·राजभ्याम·राजसु·पदस्येतिकिम्·राजानौ·राजानः·मान्तो पान्तज्ञयो मतोर्मोर्वः
॥९६॥मश्च अश्वमोतावन्तो पान्तोयस्यतस्मात मकारान्तात मकारोपान्तात अवर्णान्तादवर्णोपान्ताज्ज्ञयन्ताच्च परस्यमतोर्मकार
स्य वकारोभवति·मान्तात्·किंवान्·मोपान्तात्तादादिमीवान्·अवर्णान्तात्·वृक्षवान्·शाल्मवान्·अवर्णोपान्तात्·अर्ववान्·यशस्वान्
ज्ञयः·विद्युत्वान्·दृषद्वान्·एतैरितिकिम् अग्निमान्·वायुमान्·नाम्नि॥९७॥संज्ञायांविषयेमतोर्मकारस्यवकारोभवति·अह्नीवती·
मुनीवती·एवन्नामानोनद्यो·आसन्दीवान्नामग्रामः·अष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवच्चर्मणावद्द्रुमणावत्॥९८॥एतेशब्दामतोनाम्नि विषये
निपात्यन्ते·अष्ठीवन्नामशरीरैकदेशः·चक्रीवान्रामऋषिः·राजाच·कक्षीवन्नामऋषिः·राजश्च·चर्मणावतीनामनदीरुमण्वन्नामपर्वतः
मन्त्रीच·नाम्नीतिकिम·अस्थिमान्·चक्रवान्·कक्ष्यावान्·चर्मवान्·रुचणावान्·अध्वोचोदत्वात्॥९९॥आपोधीयन्तेस्मिन्नित्यधिः·
अध्वोनाम्निच उदन्वानिति निपात्यते·उदन्वान्घटः·उदन्वान्मेघः·नाम्नि उदन्वान्समुद्रः·ऋषेराश्रमश्च अध्वोचेतीकिम·उदकवान्घ
टः॥अत्रोदकस्यसम्बन्धमात्रंविवक्षितंम·नतद्वानित्यर्थः·राजन्वान्सुराष्ट्रि॥१००॥शोभनोराजायस्यतस्मिन्विवक्षितेराजन्वानितिम
तौ·लुगभावोनिपात्यते·राजन्वान्देशः·राजन्वतीपृथ्वी·सुराष्ट्रीतिकिम्· राजन्वान्·देशः·नोर्म्यादिभ्यः॥१०१॥ऊर्म्मिइत्येवमादिभ्यः
मतोर्मोवत्वंनभवति·ऊर्म्मिमान्·गरुत्मान्·इक्षुमतीज्योद्यतोपदस्यात्॥१०२॥अपदस्यनकारस्यदोओटिचपरेअर्शवति·पितरि·पित
रौ·पितरः·पितरम्·पितरौ·द्यौटीतिकिम्·पित्रा·तकारःकिम·वौ·गौ·अपदसेतिकिम·कर्तृकुलमपश्य·ङातोङुः॥१०३॥अपदस्यचनका
रात्परस्यङकारोपलक्षितस्यङसिङसोरकारस्यडुदितिउदादेशोभवति·पितुरागच्छति·पितुःस्वम्·अनडितिकिम·मात्रे·पित्रे·स्वस्यङः॥
१०४॥अपदस्यस्वस्यइतेताभ्यामनच्काभ्याम्परस्यङसिङसोरतः उकारोभवति·सख्युरागच्छति·सख्युःस्वम·पत्युरागच्छति·पत्युःस्वम·स्व
स्यदत्यनच्कमहणादिहनभवति·मुख्यात्·अपत्यात्·अतइतितकारादिहनभवति·सख्याः·पत्याः·एङोस्युक्॥१०५॥अपदस्यएङःदपरस्य
ङातोस्युग्भवति·मुनेरागच्छति·मुनेःस्वम्·साधोरागच्छति·साधोःस्वम्·एदे॥१०६॥अकारान्तस्यापदस्य एकारेअकारेचपरेलु
ग्भवति·पचेःयङेः·पचन्ति·पठन्ति·यःसः·इत्यन्त्याज्जादेः॥१०७॥अचांसन्निविष्टानांयोन्त्योचतदादेःशब्दरूपस्यइतिपरेलुग्भवति·

मुनौ·साधौ·पिता·माता·न·पथिमथ्यभुक्षः॥१०८॥पथिन्मथिन्ऋभुक्षिन्इत्येतेषांनकारान्तानांसदसंज्ञानामन्त्याज्जादेर्लुग्भवति·पथः
पथा·मथः·मथा·ऋभुक्षः·ऋभुक्षा·सुपथीनगरी·सुमथीरुद्री·अनृभुक्षीसेना·नइतिकिम्·पन्थानमृच्छतः·पथ्यः·पथ्य·मथ्यः·मथ्य·अपदस्येति
किम्·पथीभ्याम्·पथिभिः·स्यनसुद्वत्॥१०९॥पथ्यादीनांनकारान्तानामृशौ॥अनपुंसकविषयेचसर्वटीपरेअन्याज्जादेरन्त्यस्यमादेशोभव
ति·सुपथ्यानि·वनानिसुपन्थानिकुलानि·अनृभुक्षाणिबलानि·पन्थानौ·पन्थानः·पन्थानम्·पन्थानौ·एवम्मन्थानौ·इत्यादि·नपःप्रतिषेधःकिम्·सुपथी
वने·सुपथीकुले·थोनङ्॥११०॥पथ्यादीनांनकारान्तानांस्यनसुटिपरेथकारस्यनडागमोभवति·अटाविती·तथैधोदात्तम्·आस्यनः॥१११॥यथा
दीनांसकारादौस्यनसुटिपरेअनकारोभवति·पन्थाः·मन्थाः·ऋभुक्षाः·द्यौः॥११२॥दिवुइत्यव्यत्पन्नस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यसंम्बन्धिनिवासकारा
दौस्यनसुटिपरेऔकारादेशोनिपात्यते·द्यौः·हद्यौः·प्रियद्यौः·अनडुहोनम्॥११३॥अनडुहइत्येतस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवा
सकारादौस्यनसुटिपरेनमागमोभवति· अनड्वान्·बह्वनड्वान्·उगिदचोनेधादेः॥११४॥उगिद्यस्यतस्यनेधादेरञ्चतेश्चतत्सम्बन्धिन्य
न्यसम्बन्धिनिवास्यनसुटिपरेनभवति·पचन्ति·प्राञ्चि·कुलानि·गोमान्·गोमन्तौ·गोमन्तः·गोमन्तम·गोमन्तौ·एवम्·पचन्·प्राङ्·अने
धादेरितिकिम·उखास्यत्·अधातोरिसनुक्तेः·गोमत्यतेः क्विपिगोमान्·स्यनसुटीतिकिम्·गोमतः·पस्य·गोमतीकुले·युजोसमासे॥
११५॥युञ्जन्योगेइत्यस्य असमस्तस्यस्यनसुटिनभवति·युञ्जिकुलानि·युङ्·युञ्जौ·युञ्जः·युञ्जम·युञ्जौ·ञूनिर्देशाद्युजिसमाधावित्यस्य
नभवति·युजमापन्नामुनयः·असमासेइतिकिम्·अश्वयुक·पुंसोऽस्॥११६॥पुंसऽइत्येतस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवास्यनसुटिपरे
ऽस्इत्यादेशोभवति·बहुपुमांसिकुलानि·पुमान्·पुमांसौ·पुमांसः·पुमांसम·पुमांसौ·स्यनसुटीतिकिम्·पुसः·पस्य·द्विपुंसीकुले·ओतओ·
॥११७॥स्यनसुटिपरेओकारस्यऔकारोभवति·गौः·गावौ·गावः·द्यौः·द्यावौ·द्यावः·सुगोः·अतिद्यौः·तकारोनिर्देशार्थः·लाक्षणिकत्वादि
ह नभवति·हे चित्र गौस्यनसुटीतिकिम्·गवा·द्यवा·ग्रामसः॥११८॥ओकारात्परस्यस्यनसुद्यम्शसोरादेर्डाइतिडिदाकारोभवति·गाम्·
गाः·द्याम्·द्याः·ऋत्सखिदुशनस्पुरुदंशोनेहसस्सोः॥११९॥ऋकारान्तादिकारान्तादृसखिशब्दोदुशनस्·पुरुदंशस्·अनेहस्इत्येतेभ्य
श्च परस्यस्यनसुटसोर्डाभवति· पिता·कर्त्ता·प्रियसखा·उशना·पुरुदंशा·अनेहा·तकारःकिम·गृर्न्नि गरणार्थः·इयेसखी·सोगतिकिम·
उशनसौ·पुरुदंशसौ·स्यनसुटितिकिम·कर्तृ·सखिकुशलम·हलस्याद्दीर्घोद्धुक्॥१२०॥हलःडी आडितिदीर्घाभ्याञ्च परस्यस्यनसुटः

सोऽसुगावति·राजा·स्वाघ्रन्·नारी·गौरी·सप्रेयसी·शाला·बहुराजा·ङ्यादितिकिम्·लक्ष्मीः·तन्वीः·श्यामाणीः·कीलालपाः·दीर्घादितिकिम्·निको
शामनि·अतिखट्वः·चोरनोऽघोभगोभोः·स्वमश्चेकामन्त्रणे॥१२९॥उशन उशनन्·अघोः·भगोः·भोः·इत्येतेशब्दावनि पाद्यन्ते एकामन्त्रणेऽथ
नस्मुटि परतस्मअम्·इत्येतयोश्चस्लुक्·प्रसिद्धतत्सम्बन्धस्य कार्यान्तरे प्रत्यभिमुखीकरण मामन्त्रण मुच्यते·हे उशनन्·हे उशनन्·हे उशन
नः हे अघोः हे अघवन्·हे भगोः हे भगवन्·हे·भोः·हे वचन·एकग्रहणं किम्·हे उशनसो·हे उशनसः हे अघवन्तौ·हे अघवन्तः·हे भग
वन्तौ·हे भगवन्तः·आमन्त्रणेइतिकिम्·उशना अघवान्·भगवान्·भवान्·भोइतिसर्वादेशभवतुशब्दस्यनिपातनादिहनभवति·हे भवन्·शत्रन्तोयमभ
वत्शब्दः·भोब्राह्मणीत्यत्रअव्ययंद्रष्टव्यं--हस्वोनित्याठःअकारान्तस्ययस्यचय्वो पुंसइतिनित्यमाद्धियतेतस्यचैकामन्त्रणेऽथनस्मुटिह्रस्वो
भवति सोरमश्चस्लुक्·हे देव·हे नदि·हे धन·हे वधु·हे तन्ति·हे लक्ष्मि·अनित्याठइतिकिम्·हे कीलालपाः हे सेनानीः·नित्यग्रहणंकिम्·हे श्री
·हे भ्रू·ङ्याचोमवार्थस्य·ङी अचोयस्यतस्यामवार्थस्येकामन्त्रणेऽथनस्फटिह्रस्वोभवति·सोश्चस्लुक्·हे शाले·हे भोअम्ब·भोअम्ब·हे अत्त·हे
अक्त·हे प्रियाम्ब·ङ्याचइतिकिम्·हे अम्बाके·हे अम्बिके·हे मातरितिपरत्वादर॥—॥एदाङः॥१२४॥आङः एकामन्त्रणे एकारोभवति
सोश्चस्लुक्·हे शाले·हे माले·ह्रस्वोनोऽचिचार्यङ्ह्रस्वान्तस्येदन्तस्यचएकामन्त्रणेऽचिस्यनस्फटिचअरेङ्यासन्नआदेशोभवति·सो
श्चस्लुक्·हे पितः·हे मातः·हे शुचे·हे पठो·हे अतिहे·हे सखे·रुचि·हे कर्त्तः·कुलम्·हे वारे·हे नप·पुत्रेहे मातुःकचोङः॥१२६॥सपदार्थोपसर्जनो
मात्रशब्दःपुत्रेवर्तसेबहुव्रीहौतस्मात्परस्यकचः·श्यनस्फटिएकामन्त्रणेअदितिदिदादेशोभवति अहेपुत्रस्य प्रसंशायां हेगार्गीमातः हेवा
त्सीमातः अहेइतिकिम्·अरेगार्गीमातृक·वोनडुच्चतुरोः॥१२७॥अनड्वह्·चतुरइत्येतयोरुकारस्येकामन्त्रणेऽथनस्फटिवशब्दोभवति·हेऽन
ड्वन्·हेबहूनड्वन्·हे अतिचत्वः॥—॥वाः॥१२८॥अनड्वच्चतुरोरुकारस्यश्यनस्फटिवाश्यादेशोभवति बहूनड्वांहि·चत्वारिकुलानि·अन
ड्वान्·अनड्वाहौ·अनड्वाहः अनड्वाहम्·अनड्वाहौ चत्वारः·प्रियचत्वाः·प्रियचत्वारौ·प्रियचत्वारः·नडान्लुक्॥१२९॥ऋत्सविदितियोडादे
शः याचनइतिनकारस्यलुक्·तौदावप्रत्ययएकामन्त्रणेऽथभवतः·हेपितः·हे सखे·हे राजन्·हे दण्डिन्·सखितएच॥१३०॥इकारान्तस्यसखिशब्
दस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिन्यर्थेनिवाश्यनस्फटिऐकारोभवति·नचैकामन्त्रणे·सख्यौ·सख्यायः·सख्यायम्·सख्यौ·प्रियसख्यौ·प्रिय
सख्यायः सख्यायम्·सख्यौ·प्रियसख्यौ·प्रियसख्यायः·तकारःकिम्·इमेसख्योश्यनस्फटितिकिम्·सखीन्·सख्या·नचैकामन्त्रणइति

MEMORIAL DR BHAU DAJI

किम्·हे सखे·चकारएकामन्त्रणेनचेतिसमुच्चयार्थः·क्रोष्टोः·क्रोष्टृ॥१३१॥क्रोष्टु·शब्दस्यतत्सन्धिन्यन्यसंबंधिनाश्यनस्फटिपरेक्रोष्टृइ
तितृप्रत्ययान्तादेशोभवतिनचैकामन्त्रणे·क्रोष्टा·क्रोष्टारौ·क्रोष्टारः·क्रोष्टारम्·क्रोष्टारौ·अतिक्रोष्टा·पञ्चभिः·क्रोष्टृभिः·क्रीतोपञ्चक्रोष्ट
रौस्यनस्फटीतिकिम्·क्रोष्टून्·कुशक्रोष्टुयनम्·नचैकामन्त्रणइतिकिम्·हेक्रोष्टो·वाच्यापि॥१३२॥क्रोष्टुशब्दस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यस
म्बन्धिनिवाश्रपितृतीयैकवचनादौरुप्यज्ञादौवाक्रोष्टृइत्यादेशोभवति·काष्ठा·क्रोष्टुना·क्रोष्ट्रे·क्रोष्टवे·क्रोष्टुः·क्रोष्टोः·क्रोष्ट्रोः·क्रोष्ट्रोः
क्रोष्टरि·क्रोष्टौ·अमिनित्यत्वात्नाम्·क्रोष्टूनाम्·अर्चीतिकिम्·क्रोष्टुभ्याम्·कोष्टुषु·अपीतिकिम्·क्रोष्टून्·ऋक्षस्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोत्रपोत्रप्रशा
स्तॄर्घः॥१३३॥तृप्रत्ययांतस्यअपृस्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृइत्येतेषांतत्सम्बन्धिन्यन्यसंबधिनिवाश्यनस्फटितदास
नौकारोदीर्घोभवतिनचैकामन्त्रणे·तृ·कर्त्तारौ·कर्तारः·कर्तारम्·कर्त्तारौआपःस्वापः स्वसारौ·स्वसारः·नप्तारौ·नप्तारः·नेष्टारौ·नेष्टारः·त्व
ष्टारौ·त्वष्टारः··क्षत्तारौ·क्षत्तारः·होतारौ·होतारः·पोतारौ·पोतारः·प्राशास्तारौ·प्रशास्तारः·अतिकर्त्तारौ·अतिकर्त्तारः·श्यनस्फटीतिकि
म्·आपः·पश्य·कर्त्तरि·स्वसरि·नचैकामन्त्रणइतिकिम्·हेकर्त्तः·हेस्वसः·न्यक्॥१३४॥श्यनस्फटिपरेयोनकारस्तस्मिन्पूर्वोग्दीर्घोभवतिग्वना
नि·दधीनि·मधूनि·कर्तृणि·राजा·राजानौ·राजानम्·राजानौ·राजानम्·राजानौ·नचैकामन्त्रणे·हेराजन्·हेतक्षन्·स्महतः॥१३५॥सकारान्त
स्यमहच्छब्दस्यचवनस्फटिनिमित्तेयोनकारस्तस्मिन्पूर्वोग्दीर्घोभवति·श्रेयांसि·महान्तिकुलानि·श्रेयान्·श्रेयांसौ·महान्·महान्तौ·इत्यादिप्रि
यश्रेयान्·अतिमहान्·नचैकामन्त्रणे·हेश्रेयन्·हेमहन्·निमित्तविज्ञानादिहनभवति·सहिन्·सहिनौ·इन्हनपूषार्य्यम्णःशौ॥१३६॥इन्·ह
न·पूषन्·अर्य्यमन्·इत्येतेषांशावेवपरे योनकारस्तस्मिन्पूर्वोग्दीर्घोभवति·बहुदण्डिन्·बहुब्रह्माणि·बहुपूषाणि·बहूर्यमाणि·कुलानिसि
द्धेनियमार्थवचनम्·तेनेहनभवति·दण्डिनौ·ब्रह्महणौ·पूषणौ·अर्य्य·मणौ·अर्थयद्ग्रहणेनानर्थकस्येति·पूहानौ·पूहानेः·इत्यत्रनिय
मोनाभवति·वाग्मिनौ·वाग्मिनइत्यत्रतु अनि केनचेतिभवति·सावतोश्व·॥१३७॥अस्त्युकारानुबन्धस्यइहन् पूषार्य
म्णाश्चसौयोनकारस्तस्मिन्पूर्वोग्दीर्घोभवति·भवान्·गोमान्·दण्डिन्·ब्रह्महा·पूषा·अर्य्यमा·प्रियगोमान्·प्रियदण्डि·नचैकामन्त्रणेभोगोमन्
भोदण्डिन्·असौनेधादेः १३८ अनेधादेरसन्तस्यसौपरे यस्त परा·सख्याः सख्योताः नीदीश्चनेधादे
रितिकिम्·पितृभ्यः·चर्मणः· हेवेधः·हेसखयः चोचइतियः·शकारानुबन्धश्च आदेशस्तस्मिन्पूर्वोग्दी

र्भवति·प्राचः प्राचा·दधीचः दधीचा·प्राचीं·प्रतीचीं·प्राच्याः प्रतीच्यः·नाम्यतिसृचतुष्यः॥१४०॥नाम्यादेशेतिसृचतुष्यकारान्तवर्जितस्यपूर्व
मातृणाम·अतिसृचतुष्यइतिकिम·तिसृणाम·चतुर्णाम· नृइत्येतस्यनामिपरेपू
र्वोगीर्घोभवतिघा·नृणाम·संख्याविसायादन्हस्याह्नदीं॥१४१॥संख्यायाःविसायइत्येताभ्याञ्चपरस्यअन्हइत्येतस्यडोपरेअह्नित्सो
देशोबाभवति·दयोरन्होर्भवः इन्हः तस्मिन् तायदन्हेविगतमहः व्यन्हः तस्मिनव्यन्हि·व्यहनिव्यन्हेसायमन्हः सा
यानस्मिन·सायान्हि·सायाह्नि·सायान्हे·पहोमासहृच्चि·शसत्यूषन्दोषस्यकन् शकन्हृदन्नासंभ्यांकृटि॥१४२॥पादन्तनासिकामासहृदय
निशाअसृज्यूषदोस्यत्कन्शकन् उदकआसन इत्येतेषामकृटिकृटीन्यस्मिन्सुपिपरेयथासंख्यंपदृत्॥ नसमासहृदोषनू यकन्शकन्
उदन्आसन इत्येताआदेशाभवन्तिया·पदापादेनपद्भिः·पादे·दता·दन्तेन·दद्भिः·दन्तैः·नसा·नासिकया·मासि·मासे·हृदि·हृदये·निशि·निशायां
असृजा·असृजा·यूष्णा·यूषेण·दोरगा·दोषा·कन्का·यकृता·शङ्का·शकृता·उद्रा·उदकेन·आस्नि·आसनि·आसने·असृरितिकिम·पादः·पादौ·चे
तिकानुकृष्यते·पादोपस्थ्यन्वक्छिरायादीपदू॥ १४४॥अपदसंज्ञकस्ययः पादित्यवयवस्तस्यगीइत्येतस्मिन्सु·छिरायादिनाजिर्वर्जिते चान्यस्मि
न्प्रत्ययेपरेपदइत्यादेशोभवति·द्विपदीकुले·द्विपदः पश्य·द्विपदी·इयम्·द्विपदिकान्ददाति·अपदस्येतिकिम· द्विपादभ्यां·द्विपाद्भिः·यस्मुच्छि
ण्यादाविति किम्·द्विपादौ·द्विपादः·व्याघ्रपाद्दिकुलानिपश्य·पादयति·पादुकः·कसऽस्॥ १४५॥अपदसंज्ञकस्यावयवोयः कसस्तस्ययस्मुच्छि
ण्यादिप्रत्ययेपरेऽसादेशोभवति·विदुषीकुले·विदुषीस्त्री·विदुषः·विदुषा·विदुषान्·पेचुषीकुले·पेचुषः पेचुषा·पेचुषान्·यस्मुच्छि
रायादाविति किम्·विद्वांसौ·विद्वांसः·पेचिवांसौ·विद्वांसिकुलानि·विदुयति·विद्वस्यति·श्वोचः॥ १४६॥अपदसंज्ञकस्यावयवोयोञ्च
तिस्तुनतकदासस्यग्यस्मच्छिरायादौप्रत्ययेऽस्यादेशोभवति·दधीची·मधूचीकुले·दधीचः अस्मच्छिरायादाविति किम्·दध्यञ्चौ
दध्यञ्चः दध्यञ्चि·मध्यञ्चि·कुलानिदध्ययति·दध्यच्यते·उदर्ङ्॥१४७॥उनइत्येतस्मात्परस्यापदसंज्ञकावयवस्यस्तुनतकारस्याञ्चते
र्ग्यसुच्छिरायादौ·प्रत्ययेईइत्ययमादेशोभवति·उदीची·कुले·उदीचः·उदीचा·उदीचीयम्·अन्यत्रउदञ्चौ·उदञ्चः·उदञ्चिकुलानि·उदय
ति·उदञ्चते·पदस्ये·उदग्भ्यां·स्तुनतकारस्यग्रहणात्·उदञ्चा·उदञ्चे·श्वयुवन्मघोनांचत्येस्फ्युङ्॥१४८॥श्वन्·युवन्·मघवन्इत्ये १६
तेभ्यः अपदसंज्ञावयवेभ्यः ग्यस्मच्छिण्यादौ·इप्रत्ययेस्फ्युपिचपरेतदवयवस्ययशब्दस्यऽशादेशोभवति·शुनीयं·प्रियशुनीकुले·शुनः

शुना·अतियूनीयम्·अतियूनीकुले·यूनः·यूनाः अतिमघोनीयम्·अतिमघोनीकुले·मघोनः·मघोना·इस्फ्युपीतिकिम्·शौवम्·यौव
नम्·माघवनम्·अन्यत्र·श्वानौ·युवानौ·मघवानौ·पियश्वानिकुलानिपदस्येत्यभ्याम्·श्वोनोहस्वमात्॥१४९॥अपदसंज्ञकावयवस्य
अनः इत्येतस्यग्यस्मच्छिण्यादौईस्फ्युपिपरेश्नादेशोभवतिनचेत्सोनशब्दःहस्वोनन्तराहकाराश्मकाराच्च परःस्यात्·राज्ञीयम्·राज्ञः
राज्ञा·तक्ष्णः·तक्ष्णा·अहस्त्वमादितिकिम्·पर्वणा·चर्मणा·हस्वग्रहणंकिम्· दीता·साम्मा·अन्यत्रराज्ञौ·राज्ञानः·सराज्ञानिकुलानि·
पदस्येराज्ञाभ्याम्·राजभिः·छिण्यार्वा॥१५०॥अपदसंज्ञकावयवस्य·अनित्येतस्यईग्यादेशेचपरेश्नोवाभवति·नचेत्सोन·शब्दः हस्वमात्परो
भवति·राज्ञि·राज्ञनि·साम्नि·सामनी·आतोनाङः·स्फुक्॥१५१॥अपदस्याकारस्यग्यस्मच्छिण्यादौस्फ्युपिपरेस्फुग्भवति आडंवर्जयित्वा·आ
म्बुपः·अम्बुषा·शम्भवेयः·शम्भवेया·अनाङितिकिम्·शास्त्राः·मात्राः·पञ्चदशतिर्णांसंख्यानांजश्शसः॥१५२॥डतिषकारनकारान्तायाः
संख्यायाः सम्बन्धिनः·जस्शस·इत्येतस्यस्फुग्भवति·कतितिष्ठन्ति·कतिपश्य·एवंषट्·पञ्च·सप्त·नव·दश·परमषट्·परमपञ्च
तत्सम्बन्धिविज्ञानादिहनभवति·प्रियषषः·प्रियपञ्चानः तिष्ठन्ति·प्रियषषः·प्रियपञ्चः·पश्य·अष्टौङश·॥१५३॥अष्टाइतिकृताकारस्य
अष्टन्नित्येतस्यतत्सम्बन्धिनोजश्शसःशितश्चोकारादेशोभवंति·अष्टौतिष्ठन्ति·अष्टौपश्यपरमाष्टाआकारान्तपरिग्रहादिहनभव
ति·अष्टतिष्ठंति·तत्सम्बन्धिविज्ञानादिहच·प्रियाः अष्टौयेषांतेप्रियाष्टात्तिष्ठन्ति·प्रियाष्टःपश्य·अव्ययस्य॥१५४॥अव्ययस्यस
म्बधिनःस्कपःस्फुग्भवति·स्वः ऊर्ध्वं·नीचैः·परमनीचैः·तत्सम्बन्धिविज्ञानादिहनभवति·अत्युच्चैर्सौ· अत्युच्चैसः·अव्ययीभावस्य॥
१५५॥अव्ययीभावस्यसंबन्धिनः स्कपःस्फुग्भवति·अधिस्त्री·उपवधू·नातः॥१५६॥अकारान्तस्याव्ययीभावस्यस्कपःस्फुग्नभवति
उपकुम्भेन·उपकुम्भात्·उपकुम्भे·अमपञ्चम्याः॥१५७॥अकारान्तस्याव्ययीभावस्यसम्बन्धिनःस्कपःअमित्यादेशोभवतिपञ्चमीवर्जयित्वा
उपकुम्भंतिष्ठतिपश्य·देहि·स्वम्·अपञ्चम्याइतिकिम्·उपकुम्भात्·तृतीयायावा॥ १५८॥अकारान्तस्याव्ययीभावस्यसम्बधिनः
तृतीयायाः अमवाभवति·उपकुम्भेन·उपकुम्भमानीतम्·सप्तम्याः॥१५९॥ अकारन्तस्याव्ययीभावस्यसप्तम्याः अमवाभवति·उप
कुम्भे·उपकुम्भम्·निधेहि·नद्यृद्धवंश्यस्य॥१६०॥नद्यन्तस्यऋदन्तस्यनेस्यान्तस्यचाकारान्तस्याव्ययीभावस्यसप्तम्याः नित्यम
भवति·उन्मत्तगंगम्·सप्तगोदा·वरंवसति·सुमद्रम्·सुमगधम्·वसतिं·एकविंशतिभारद्वाजम्·निकोशलं वसति·प्रतिपदोक्तम

णादिहनाभवति·इषगंगे·परस्परान्योन्येनरस्यांसकपोवापुंसि ॥१६१॥परस्पर अन्योन्यइतरेतरइत्येतेषामपुंसिस्त्रियांनपुंसकेचप्रयुज्य
मानानांसंबन्धिनःसूपस्थानेअमित्यादेशोवाभवति·इमेसख्योपरस्परामभोजयतः परस्परभोजयतः·आमिः·सख्वीभिः·परस्प
रामभोज्यते·परस्परेणभोज्यते·इमाःसख्यः परस्परामप्रयच्छन्ति·परस्परस्मैप्रयच्छन्ति·एवमन्योन्यां·अन्योन्यस्मै·इतरेतरां·इत
रेतरस्मै·नपुंसकेइमेकुले परस्परां·परस्परंभोजयतः·एवंसर्वत्रापि·अपुंसीतिकिम·परस्परंइमेजनाः भोजयन्ति·अमित्यन्येपुंसी
त्यपरे·इमेपरस्परादयःशब्दाःकर्मव्यतिहारेकत्वविषयाः·सर्वत्रपुंस्त्वोपादानाः·अस्मादेवनिपातनात्यरादयःसर्वादयः·कृतद्विर्व
चनादयोविज्ञेयाःप्रत्ययाः॥१६२॥अकारस्यकारादौअकारादौजसिशसिचसुपिपरेअकारस्यआकारोभवति· देवाभ्याम्·देवाय देवाः
देवान्·नित्यत्वात्·अमुङ्·सिङ्·सकारणोमइत्यादि·देवम्·देवात्·देवस्य·ब्रह्मसिद्ध्यर्थम्॥१६३॥सकारभकारादौ·बहुविषयेऽथा
सिचसुपिपरेअकारस्यएकारोभवतिदेवेभ्यः·देवेषु·सर्वेषाम्·देवयोः·एसभिसोरमशः॥१६४॥अकारात्परस्यभुवोभिसस्था
नेऐसादेशोभवति अम्भ्रशः·इकारादेशोयोमकारस्तदन्तरादकारादिदमादेशाच्चाशः परस्यतुनाभवति·देवैः अतिजरसैः अ
म्भ्रशइतिकिम्·अर्मीभिः·ग्रामैः·इन्सास्यैःसेनाद्यम्॥१६५॥अकारात्परयोर्ङस्आआसिनइत्येतेषांसकपोस्यइनआत्ययइत्ये
तेयथासंख्यमादेशोभवन्ति·धनस्य·धेनेन·धनात्·धनाय·अतिजरसेन·अतिजरसात्·सर्वादेर्ङस्येस्मिन्स्मात्स्मै॥१६६॥अकारा
न्तस्यसर्वादेर्गणस्यसम्बन्धिनोङिङसिङइत्येतेषांसकपोयथाक्रमंस्मिन्स्मात्स्मैइत्येतेआदेशाभवन्ति·सर्वस्मिन्·सर्वस्मात्·
सर्वस्मैतस्मिन्·तस्मात्·तस्मै·परमसर्वस्मिन्·अतत्सम्बन्धिनांप्रियसर्वे·प्रियसर्वात्·प्रियसर्वाय·जसःशिः॥१६७॥अकारान्तस्य
सर्वादेःसम्बन्धिनोजसःस्थानेशिरित्यादेशोभवति·सर्वेविश्वेत्येतेनेमार्थप्रथमचरमाल्पकतिपयतयस्यवा॥१६८॥नेमादिनांतयइत्ये
तत्प्रत्ययांतानाञ्चाकारान्तानांसम्बन्धिनोजसःशिर्वाभवति·नेमेनेमा·अर्द्धे·अर्द्धाः·प्रथमे·प्रथमाः·चरमे·चरमाः·अल्पे·अल्पाः
कतिपये·कतिपयाः·द्वितये·द्वितयाः·द्वये·द्वयाः·परमनेमे·परमनेमाः· द्वन्द्वे॥१६९॥द्वन्द्वसमासेवर्तमानानामकारान्तानांसवा
दीनांसम्बन्धिनोजसस्थानेशिर्वाभवति·कतरकतरेकतर·कतमाः· परमकतरकतमे·परमकतरकतमाः॥सर्वादीः॥१७०॥द्व
न्द्वसमासःसर्वादिःसर्वादिर्नोभवति·पूर्वपराय·पूर्वपरात्·पूर्वपराणाम्·अधरोत्तराय·अधरोत्तरात्·अधरोत्तराणाम्·

पूर्वापरतृतीयायोगेगो॥१७१॥ पूर्वअवरइत्येतोसर्वादीतृतीयान्तेनयोगेसम्बन्धेसर्वादीनभवतः·मासेनपूर्वाय·मासपूर्वाय·संवत्सरेणवराय
संवत्सरावराय·योगग्रहणमकिम्·आगमिष्यतिदेवदत्तोमासेन·पूर्वस्मैदीयतां·कंब्रूतः·नवपूर्वावादौ॥१७२॥ पूर्वादयोनवसर्वादयःआकारा
दाविकारादौचसकपिपरेसर्वादयोवाभवन्ति·पूर्वे·पूर्वाः·पूर्वस्मात्·पूर्वान्·पूर्वस्मिन्·पूर्वे·परे·पराः·परस्मात्·परात्·परस्मिन्·परे·तीयट्टिति ॥
१७३॥तीयप्रत्ययान्तट्टितिट्टित्·कार्य्येकर्त्तव्येसर्वादिवाभवति·द्वितीयस्मै·द्वितीयाय·द्वितीयस्यै·द्वितीयायै·तृतीयस्मात्·तृतीयात्·तृतीयस्याः·तृतीया
याः·विदिक्॥१७४॥ दिदिक्प्राचीसर्वादिःसर्वादिर्वाभवति·उत्तरपूर्वस्यै·उत्तरपूर्वायै·उत्तरपूर्वासाम्·उत्तरपूर्वाणाम्·चेनचानुकथते·डःस्याद्यस्य
॥१७५॥अवर्णान्तानांसर्वादीनांतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनियाटादौसकपिपरेऽसइत्यादेशोभवति·सर्वस्य·सर्वस्याः·सर्वस्याम्·साभामः॥१७६॥
॥अवर्णान्तानांसर्वादीनांसम्बन्धिनःआमःषष्ठीबहुवचनस्यस्थानेसाभवति·सर्वेषाम्·सर्वासाम्·परमसर्वेषाम्·परमसर्वासाम्·अतत्सम्बन्धि
नः युष्मदस्मभ्यामाकम्॥१७७॥ युष्मद् अस्मद् इत्येताभ्याम् परस्यआमःतत्सम्बन्धिनोन्यसम्बन्धिनोवास्थानेआकमट्
स्यादे अस्माकम्·प्रिययुष्माकम्·प्रियास्माकम्· आकमितिआकारोरायन्तार्थः·युष्मानाचक्षाणानाम्· युष्माकम्·अस्मा
कम्· अन्यथायुष्माकमस्माकमितिस्यात्·डःश्रीआद्यसोनाद्य सम्बन्धिनामन्यसम्बन्धिनांवाङसश्शसोर्यसङ्येतेषा
म्·अत्रान्·आद्यमन्वयथाक्रममादेशाभवन्ति·तव प्रिययुष्मान्पियास्मान्·युष्माद्यम्·अस्माद्यम्·प्रिययुष्माद्यम्·पियास्माद्यम्·
भ्योसोट्॥१७९॥युष्मदस्मद्भ्यामुत्तरस्यतत्सम्बन्धिनोन्यसम्बन्धिनोवाअस्महचरितस्याद्यसःप त्यादेशो
भवति·त्वन्·त्वट्·मन्·अतित्वन्·अतिअत्यस्मद्·ङेसुडोम्॥१८०॥ यु परस्यतत्सम्बन्धिनोन्यसम्बन्धिनोङेःइत्येतस्यसकटश्चकपस्थानेअमि
स्यमादेशोभवति·तुभ्यम्·मह्यम्·अतितुभ्यम्·अतिमह्यम्·त्वम्·अहम्·युवाम्·आवाम्·यूयम्·वयम्·त्वाम्·माम्·युवाम्·आवाम्·दीर्घुक्
तत्सम्बन्धिनिवासकपिपरेलुग्भवति·युष्माभ्यम्·अस्माभ्यम्·लट्·मट्·युष्मट्·अस्मट्·युष्माकम्·अस्माकम्·
अनियुष्मा भ्यमाकम्·दीर्घलिकिम्·मोरुत्तरोविकल्पः·वा॥१८२॥ मकारान्तयोर्युष्मदस्मदास्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवा
सकपिपरेवास्लुग्भवति·युष्मानाचक्षाणेभ्यः·युष्माभ्यम्·युष्मभ्यम्·अस्माभ्यम्·अस्मभ्यम्·युष्मत्·युष्मट्·अस्मत्·अस्मट्·युष्माकम्·युष्माकम्·
अस्माकम्· अस्माकम्·अमोऽल्याः॥१८३॥ युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवा·अमिद्वितीयैकवचनेओकारयोर्हलादोचसक

पिपरे आकारोभवति·त्वाम·माम·अतित्वाम·अतिमाम·युवाम·आवाम·युष्मान·अस्मान·युवाभ्यां·आवाभ्यां·युष्माभिः·अस्माभिः·युष्मासु·अस्मासु·योसियः॥१८४॥युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यसंबंधियुवाइशा ओस इत्येतेषुसूपरतः·यकारोभवति·त्वयि·मयि·त्वया·मया·युवयोः आवयोः·प्रियत्वयि·प्रियमयि·मन्तस्य युवावोर्द्वयोः॥१८५॥ हित्वविशिष्टैर्वर्तमानयोः युष्मदस्मदोः मकारावसानोयोवयवः तस्य तस्यतत् सम्बन्धिन्यन्यसम्बधिवासूपिपरे यथासंख्यं युव आवइत्यादेशौभवतः·युवाम·आवाम·युवाभ्याम·आवाभ्याम·युवयोः आवयोः·अतिक्रान्तौ·युवाम·अतियुवाम·अत्यावाम·अतिक्रान्तम·युवाम·अतियुवाम·आत्यावाम·अतिक्रान्तौयुवाम·अतियुवाम·अत्यावाम·अतिक्रान्तान युवाम·अतियुवान अत्यावान·पचमतियुवया·अत्यावया·अतियुवाभ्यां·अत्यावाभ्यां·अतियुवाभिः·अत्यावाभिः·इत्यादिनेयम·कजसङ्ङेङसिङसामि·इसकपरत्वात त्वाहादयः मन्तस्य तिकिम सर्वस्यमाद्गृत·युवयोः·युवकाभ्यां·लगोप्रत्ययोत्तरपदेचैकस्मिन॥१८६॥ एकत्वविशिष्टैर्वर्तमानयोयुष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बधिनिवासूपिपरेप्रत्ययोत्तरपदयोश्च परतोयथासंख्यंत्वमइत्यादेशौभवतः·त्वाम·माम·त्वया·मया·तद्र·मद्र·त्वयि·अतिक्रान्तौत्वाम·अतिमाम·अतित्वान·अतिमान·अतित्वया·अतिमया·अतित्वाभ्याम·अतिमाभ्याम एवन्नेयम·त्वदीयः मदीयः·त्वद्यति·मद्यति·त्वत्कृतम·मद्कृतम·त्वत्प्रधानः·मत्प्रधानः·त्वत्पुत्रः·मत्पुत्रः·प्रत्ययोत्तरपदेचेतिकिम अधियुष्मत·अध्यस्मत·एकस्मिन्निति किम·युष्माकम·अस्माकम·युष्मदस्मदादिशेषणादिहनाभवन्ति· युष्मानतिक्रान्तम·अतियुष्माम·अत्यस्माम·अतियुष्माया·अत्यस्माया·त्वाहौसौ॥१८७॥युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवासोपरे यथासंख्यंमत्व अहइत्यादेशौभवतः·त्वम·अहम·अतिक्रान्तस्त्वाम·अतित्वम·अत्यहम·अतिक्रान्तौयुष्मान·अतित्वम·अत्यहम·अतिक्रान्तौयुवाम अतित्वम·अत्यहम·अतिक्रान्तायुष्मान·अतित्वम·अत्यहम·यूयवयौ·जसि॥१८८॥युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवाजसिपरेयथासंख्यम·यूयवयइत्येदेशौभवतः यूयम·वयम·प्रियत्वम·एषान्तेप्रिय यूयम·प्रियवयं·प्रियोयुवाम·येषान्तेप्रिययूयम·प्रियवयम·तुभ्यमह्यौङयि॥१८९॥युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवाङसिपरेतुभ्यमह्यइत्यादेशौभवतः तुभ्यम·मह्यम·प्रियत्वम·प्रियोयुवाम·प्रियायूयं·यस्यतस्मैप्रियतुभ्यम·प्रियमह्यम·तवममौङसि॥१९०॥युष्मदस्मदोस्तत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवङसिपरेयथासंख्यंतवममइत्यादेशौभवतः तवमम प्रियमूत्वमयस्यतस्य·प्रियतव·प्रियमम·प्रियोयुवाम·यस्यतस्य·प्रियतव·प्रियमम·पदाद्यस्य वस्नसौयुष्मिभक्तेः॥१९१॥धात्वस्यावयवात्पदान्तपरयोस्तद्धात्वस्यैवावयवयोयुष्मदस्मदोर्युष्मिभक्तयन्तयोर्य्यथासंख्यमवस्नसइत्यादेशौभवतः धर्म्मोवोरक्षतु·

धर्मोनोरक्षतु·दानंवोदीयते·दानन्नोदीयते·शीलंवःस्वम·शीलंनःस्वम·पदादितिकिम·युष्मान·धर्मोरक्षतु·अस्मान·धर्मोरक्षतु·वाक्यस्येतिकिम·॥ ओदनम·पचतयुष्माकम भविष्यति·अस्माकंभविष्यति·वाक्यस्येतिषष्टीपदावयवोमाभूदितियुष्मदुपाध्यायोब्रूते·अत्यस्मान्पत्रयन्ति·वाम्मावोद्वित्वो·॥१९२॥वाक्यस्यावयवात्पदान्नात्परयोस्तद्वाक्यस्यैवावयवोयुष्मदस्मदोर्द्वित्वविषययोर्य्युष्मिभक्त्यन्तयोर्य्यथासंख्यंवामनौइत्यादेशौभवतः॥ धर्मोवांरक्षतु·धर्मोनौरक्षतु·दानंवादीयते·दानंनौदीयते·शीलंवास्वम·शीलंनौस्वम·तेमयावेकत्वे॥१९३॥वाक्यावयवात्पदात्परयोस्तद्वाक्यस्यावयवयोर्युष्मदस्मदोरेकत्वविषयेयु भक्त्यन्तयोर्य्यथासंख्यमतेमेइत्यादेशौभवतः·दानन्तेदीयते·दानम्मेदीयते·शीलन्तेस्वम·शीलम्मेस्वम·त्वामौद्वितीयायाः॥१९४॥वाक्यस्यावयवात्पदात्परयोस्तद्वाक्यस्यैवावयवोय्युष्मदस्मदोर्द्वितीयैकवचनान्तयोर्य्यथासंख्यंत्वामाइत्यादेशौभवतः·धर्मस्त्वारक्षतु·धर्मोमारक्षतु·नेवामन्त्र्यमपूर्वम्॥१९५॥यदामंत्र्यतेसम्बोध्यतेतत्पदंयुष्मदस्मद्भ्यांपूर्वन्नेवअसदिवभवति·देवदत्तयुष्मान्रक्षतुधर्म्मः·देवदत्तअस्मान्रक्षतुधर्मः·देवदत्तयुवाभ्यांदानन्दीयते·देवदत्तआवाभ्यांदानन्दीयते·देवदत्ततवशीलंस्वम॥ अस्मिन्शेष्यंवामन्त्र्ये॥१९६॥असन्तमामन्त्र्यपदंविशेष्यंयुष्मद्भ्यां पूर्वंतद्विशेषणेअमंत्र्यपदेपरेनेवभवतिवा·नेत्यस्यापवादः·देवाःशरण्याःयुष्मान अथोशरणंम प्रपद्ये·देवाःशरण्याःवोथोशरणम प्रपद्ये·देवाः शरण्याःअस्मान थोरक्षन्तु·देवाः शरण्याः नोरक्षन्तु·न॥१९७॥आमन्त्र्यपदंविशेष्यंयुष्मदस्मद्भ्यांपूर्वं आमन्त्र्यपदेतद्विशेषणेपरेननेवविद्यमानवन्नभवति·साधूस्कविहितौवांशरणंप्रपद्ये·साधोस्कविहितत्वाशरणंप्रपद्ये·साधूंस्कविहितौनोरक्षतेम·साधोस्कविहितमारक्ष·पदाद्योः॥१९८॥पादात्परयोर्य्युष्मदस्मदोर्य्यदुक्तंवस्नसादित्वादस्यादिभूतयोर्न्नभवति·वीरोविश्वेश्वरोदेवोयुष्माकंकुलदेवता·माधवनाथोभगवानस्माकं पापनाशन·मनसीक्षार्थैः॥१९९॥ईक्षादर्शनतदर्थैर्योनुगिः सहतद्वाक्यन्तस्यपदात्परयोर्युष्मदस्मदोर्य्यदुक्तंवस्नसादितन्नाभवतिसाचेदीक्षामनसिमनोविषयाभवति·जनोयुष्मान्समीक्षागतः·जनस्त्वामुपेक्षते·दानंयुवाभ्यांदीयमानमालोक्यागतः·जनस्तवकार्य्यमालोचयति·एवमस्मदः·मनसीतिकिम·जनोवः पश्यतिनः पश्यति·चक्षुषेत्यर्थः·चवाहहेवयोगे॥२००॥चवाअहहएवइत्येतैर्योगेसम्बन्धेपदात्परयोर्युष्मदस्मदोर्य्यदुक्तंवस्नसादितन्नाभवति·इनोयुष्माश्च·जनोयुष्मान्वा·जनोयुष्मानह·जनोयुष्मान्ह·जनोयुष्मानेव·पश्यति·ज्ञानम· युष्माभ्यश्चदीयते·शीलंयुष्माकञ्चस्वम·जनोयुवाञ्चजनस्त्वाञ्चपश्यति·एवमस्मदः·योगइतिकिम·ज्ञानञ्चशीलञ्चवःस्वम·नित्यमन्वादेशे॥२०१॥कथितस्यानुकथनमन्वादेशः तद्विषयेपदात्परयोर्य्युष्मदस्मदोर्य्यदुक्तंवस्नसादितन्नित्यमभवति·यूयंविनीतास्तद्वोगुरवोमानयन्ति·

यूयंविनीतास्तेनो गुरवोमानयन्ति· युवांशीलवन्तौतद्वांगुरव· आवांशीलवन्तौतन्नोगुरवःमानयन्ति·अथोक्षमाश्रवणेस्तेज्ञानन्दीयते·अथोक्षमाश्रमणेः·
तन्मेज्ञानमर्दीयते·धनवास्त्वम्·अथोत्वालोकः·धनवानहम्·अथोमालोकः·मानयति·अन्यादेशेनित्यवचनादन्यत्रविकल्पः·धर्मोवः·धर्मोयुष्मान्·धर्मोनः·
धर्मोस्मान्·रक्षन्तित्यादि·पदान्यथमायावा·॥२०२॥ पदात्परंयत्प्रथमान्तंपदंतस्मात्परयोर्युष्मदस्मदोरन्यादेशोयदुक्तंवस्नसादितद्भवति· यूयंविनीतास्त
द्गुरवोवो यूयंविनीतास्तद्गुरवोयुष्मान्·वयंविनीतास्तद्गुरवोनोवयंविनीतास्तद्गुरवोस्मात्· युवांशीलौतद्गुरवोवाम्·आवांशीलौतद्गुरवोनौ·
तद्गुरवयुवाम्·तद्गुरवश्चावाम्मानयन्ति·अथोमातत्श्रमणस्ते·अथोक्षमातत्·श्रमणास्तुभ्यंम्·अथोक्षमातत्·श्रमणामे·अथोक्षमातत्·श्रम
णामह्यम·ज्ञानम्·प्रयच्छन्ति·धनवास्त्वंतल्लोकः·त्वातल्लोकस्त्वाम्·धनवानहन्तल्लोकोमा·तल्लोकोमाम्मानयति·यदान्तीयार्थैस्त्वेनदेतद्॥२०३॥
एतदित्येतस्यत्यदादीनांसम्बन्धिनिहितीयायामुत्तरायामोसिचपरेन्यादेएनदित्यादेशोभवति· अधीतमेतत्सूत्रम् अथोएवन्नोध्याचद्वम्·एतमावश्यक
मध्यापय अथोएनंयथाक्रमंसूत्रम्·क्रशीस्तौ एतौ अथोएनोगुरवोमानयन्ति·स्वस्थितास्वपराक्रान्ता·एतेदेवीप्येनान्नमस्यति· एतेनरात्रिरथीता·
अथोएनेनाहरध्यधीनम·एतयोः शोभनंशीलम् अथोएनयोर्महतीयंकीर्त्तिः·एनच्छितकः·इत्यत्रअर्थाप्रकरणाद्यपेक्ष्यविज्ञाने इदमुदाहरणम्·त्य
दामितिकिम्·एतदसंगृह्याण·अथोएतदसंगृह्याण·अथोएतदमध्यापय·संज्ञानत्यदादिः·सुब्विशेषणंकिम्·एतंसंगृह्याण·प्रियेतदमध्यापय·अ
न्यादेशइतिकिम्·देवदत्तमध्यापय एतच्चगुरुदत्तम् तपश्चात्·कथनमान्नमन्वादेशः·इदमः॥२०४॥इदमित्येतस्यत्यदादीनांसम्बन्धिनिहिती
या अन्यादेशेएनइभवति·अधीतमिदंसूत्रम्॥ एनद्ग्रथोनोध्याचद्वम्·इदमावश्यकमध्यापय·अथोएनंयथाक्रमं

विभो अथोएनोगुरवोमानयन्ति·स्वस्थिरस्वपराक्रान्ताइमेअथोदेवाग्र्यनान्नमस्यन्ति·अनेनरात्रिरधीता·अथोएनेनाहरध्यधितम् अन
योः शोभनम्शीलम्·अथोएनयोर्महतीर्कीर्तिः·योगवि ग्र·॥२०५॥ इदमःसकारभकारयकारादिकेत्यदादीनांस
म्बन्धिनिरूप्यन्वादेशेअशादेशोभवति· अथो·अस्मे·ङैरूपकाधिमकावध्येतारौ अथोआभ्यांसाधुदीपता
म् सप्रम·वाक्तिकेयकंयाचते· अथोअस्मेदीपतांम् अस्मेइ
स्येनरादिनभवति·शकारःसर्वादेशः·सकारार्थवचनम्· स्यसकारभकारयकारादोतत्सम्बन्धिनिरूपिपरेअशादेशोभवति·
अस्मे·अस्मात्·अस्य·एषां इतिकिम्·इमकेन·

दोमः॥ २०६॥ इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनिरूपि भवति·परमास्मै·परमाभ्याम्·दोस्मनः॥२०७॥ इदमःककाररहितस्य
त्यदादिसम्बन्धिनिटाओसिचरूपिअनइत्यादेशोभवति·अनेन परमानयोःत्यदादिसम्बन्धज्ञानादिहनभ
इतिकिम्·इमकेन·दोमः॥ २०८॥ इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनिरूपिपरे कारस्यमकारोभवति· इमौ·इमे·
इमम्·इमान्·इमकौ·परमेमौ·त्यदादिसम्बन्धिविज्ञानादिहनभवति·प्रियेदमौ·सौ·॥२०९॥इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनिसौप्रथमैकवचनेपरेमक
रोभवति·अत्वाप परमेयम्·पुंसीदोय·॥२१०॥ पुंसिवर्तमानस्येदमःत्यदादिसम्बन्धिनिसौइदूपस्यअयभवति·इयोपवादः·
अयम्·परमायम्·देवदत्तः·त्यदादिसम्बन्धिविज्ञानादिहनभवति·प्रियेदंदेवदत्तः·इयं॥ २११॥ इदमस्त्यदादिसम्बन्धिनिसौइदूपस्यइयभवति·
इयम्·परमेयम्·स्त्रीपारिशेष्यात्·स्त्रियामयमादेशःनपतु प्रथममेवस्युभवति·इदंकुण्डम्·औस्फल्क्वाद्सौनोः॥२१२॥
अनुकारस्यदमः सौत्योकारोभवत्यत्वापवादः·तस्यचसोलुग्भवति·असौ·असकौ·हेअसौ·हेत्र्यसकौ·स्त्रीपुमान्वा·अनोरितिम्·अस्कः·साव
तिकिम्·अदः·अमू·वाकोस्यो॥ २१३॥ अदसोयोकृतस्यअकारस्यसौउकारोवाभवति·असकः·असकौ·हेअसकः·हेअसकौ·दः॥२१४॥
अदसो दकारस्यसौसकारोभवति·असौ·असकौ·तोष्टानाम्॥२१५॥ त्यदादीनामष्टानांतकारस्यत्यदादिसम्बन्धिनिसौसकारोभवति·स्यः
स्या·स्यकः·सः·सा·सः·एषः·एषा·एषकः·परमस्यः·परमस्याः·परमेषः·सावितिकिम्·त्यद्·यदौ·त्यदादिसम्बन्धिविज्ञानादिहनभवति·प्रियेतद्·
तसौचात्॥ २१६॥ त्यदादीनामष्टानांत्यदादिसंबन्धिनिरूपितसौचपरेअकारोभवति· ततः·तत्र·तदा·यतः·यत्र·यदा·स्यः·इमे·एते·एकः·
द्वौ·त्यकौ·त्यदादिसंबन्धिविज्ञानादिहनभवति·प्रियत्यदौ·किमःकः॥ २१७॥किमत्यदादिसंबन्धिनिरूपितसौचककारादेशोभवति·क
दा·कः·कौ·के·परमकौत्यदादिसंबन्धिविज्ञानादिहनभवति·प्रियकिमौ·तसौचेतिकिम्·किम्·किम्·नित्यत्वामोः·स्वक्नचलक्षणान्तरबाध
नेनानित्यत्वम्·क्षेपोदू॥२१८॥ अपःभकारादौतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवा·रूपिपरेअदभवति·अदृभिः·अदृभ्यः·अत्यदृभिः·रूपीति
किम्·अक्षभ्यः·वाष्णाभ्याः॥२१९॥ अष्टन्इत्येतस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवारूपिपरेआकारोवाभवति·अष्टाभिः·अष्टभिः·प्रियाष्टाः·प्रि
याष्टा·प्रियाष्टौ·प्रियाष्टानौ·प्रियाष्टाभ्यः·प्रियाष्टभ्यः·रूपितिकिम्· अष्टसूची·राज्ञास्मि॥२२०॥रैइत्येतस्यतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवा
सकारादौभकारादौचरूपिपरेआकारोभवति·राःराभ्यां·अतिराभ्याम्·कुलाभ्याम्·रूपीतिकिम्·रैसूत्रम्·त्रिचतुरःस्त्रियान्तिसृचतसृ

॥२२१॥ त्रिचतुरोःस्त्रीलिङ्गेस्थेवर्तमानयोःतत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवाऽजादौसूपपदेरेफोभवति·तिस्रः·चतस्रः·तिष्ठन्ति·पश्यवा·तिसृभिः·चतसृभिः·प्रियतिसृ·प्रियचतसृ·पुमान·प्रियतिसृणि·प्रियचतसृणि·स्त्रियामितिकिम्·त्रयः·चत्वारः·प्रियास्त्रयोरयाःप्रियत्रिः·शोभनोच्युः॥ २२२॥ तिसृचतसृइत्येतयोरुकारस्यातत्सम्बन्धिन्यन्यसम्बन्धिनिवाऽजादौसूपपदेरेफोभवति·तिस्रः·चतस्रःप्रियतिस्रः आगतम्·प्रियचतस्रःआगतम्·प्रियतिस्रःस्वम्·प्रियचतस्रःस्वम्·अनपइतिकिम्·प्रियतिसृणि·प्रियचतसृणि·शस्यगित्यादेस्यमपवादः ॥ २२३॥ तिसृचतसृइत्येतयोरुपसर्जनयोः·ऋकारस्यडेरोश्चोदित्यसूपपदेरेफोवाभवति·प्रियतिस्रो·प्रियतिसरो·प्रियचतस्रो·प्रियचतसरो·प्रियतिस्रः·प्रियतिसरः·प्रियचतस्रः·प्रियचतसरः·प्रियतिस्रम्·प्रियतिसरम्·प्रियचतस्रम्·प्रियचतसरम्·प्रियतिस्रो·प्रियतिसरो·प्रियचतस्रो·प्रियचतसरो·प्रियतिस्रि·प्रियचतस्रि·प्रियतिसरि·प्रियचतसरि·नीचइतिकिम्·तिस्रः·परमतिस्रः·चतस्रः·परमचतस्रः·अनपइतिकिम्·प्रियतिसृणी·प्रियतिसृणि·प्रियचतसृणी·प्रियचतसृणि·अर्चीतिकिम्·प्रियतिसृकुलमस्य॥ इतिचिन्तामणेरुत्तौप्रथमस्याध्यायस्यद्वितीयःपादः॥ ॥क्रोष्टोरृ॥ १॥ स्त्रियामितिवर्ततेक्रोष्टुशब्दस्यस्त्रियांवर्तमानस्यऋकारादेशोभवति·क्रोष्ट्री·क्रोष्ट्या·क्रोष्ट्रीभक्तिः·गुरुपोत्तमस्यानार्षेपत्येणिञ्यङ्॥ २॥ अनार्षेपत्येस्त्रियांयोविहितोवणिञोप्रत्ययोनदन्तस्यशब्दस्यगुरूपोत्तमस्यष्यङादेशोभवति·उत्तमशब्दोव्युत्पन्नस्त्रिप्रभृतीनामन्तमाह·करीषगन्ध स्त्रीकारीषगन्ध्या·कौमुदगन्ध्या·दैवदत्त्या·औदमेध्या·वारात्या·शातलाम्या·डित्वादणिञोरेवादेशः·गुरूपोत्तमस्येतिकिम्·औपगवी·दाक्षी·वात्सी·अनार्षइतिकिम्·वासिष्ठी·अपत्यइतिकिम्·अहिच्छत्रेजाताआहिच्छत्री·षकारोन्यश्चेदिति·विशेषणार्थः·गोत्रावयवेवृद्धे॥ ३॥ प्रकाशैकादिपुरुषाभिधानस्तदपत्यसंतानोगोत्रम्·अ गोत्रम्·गोत्रावयव·स्त्रियामनार्षेवृद्धसंज्ञकेगोत्रावयवेपत्येविहितयोरणिञोःष्यङ्भवति·पुणिकस्यापत्यंवृद्धंस्त्रीपौणिक्या·भौणिक्या·गोत्रा·भौख्यर्या·वृद्धइतिकिम्·अनन्तरापत्येनभवति·पौणिकी·भौणिकी·अनार्षइतिकिम्·गौतमी·अगुपोत्तमार्थवचनम्·रूढादिभ्यः॥ ४॥ रूढइत्यादभ्योपत्यमात्रेविहितयोरणिञोःस्त्रियांष्यङ्भवति·रूढस्यापत्यंस्त्रीरौढ्यः·कौद्या·अपिशल्या·चोपयतोपत्यमण्·चौपयत्या·चैठयत्या·शौचक्रयया·देवयज्ञशुचिवृक्षसत्यमुग्नकराठेविच्छाहा॥ ५॥ देवयज्ञादिभ्यश्चतुर्थ्यःइञ्·स्त्रियामपत्येष्यङ्भवति·देवयज्ञा·दैवयज्ञी·शौचिवृक्ष्या·शौचिवृक्षी·सात्यमुग्र्या·सात्यमुग्री·कण्ठेविद्ध्या·कण्ठविद्धी·स्नुत्याभोज्येयुवतिक्षत्रिये॥ ६॥ स्नुत्याभोज्येतिस्नुतभोजशब्दोयथाक्रमंयुवतौक्षत्रिया

यांष्यङ्·स्नौनिपात्येने·स्नुत्याप्राप्तयौवनास्त्री·स्नुतान्या·भोज्या भोजवंशजाक्षत्रियाभोजान्या·वृदुगिदचोस्वस्यादेडी॥ ७॥ नकारान्तात्स्वस्याद्यनवयवऋकारान्तात्डगिदन्तादच्चबन्ताच्चस्त्रियांवर्तमानाद्ङीप्रत्ययोभवति·न·राज्ञी·छत्रिणी·कर्त्री·हर्त्री·डुगित्भवती·पचन्ती·अतिपुंसी·गोमती·अच्चः·प्राची·उदीची·अस्वस्यादेरितिकिम्·स्वसा·अतिस्वसा·दुहिता·माता·नहुषोनुर्वनः॥ ८॥ हषःपरोयोवन्प्रत्ययस्ततःस्त्रियांङीप्रत्ययोभवति·नचेत्सहर्षऋवर्णादेशावयवः·यज्वा·अतियज्वा·राजयुध्वास्त्री·हषइतिकिम्·धीवरी·राजरूवरी·अनुरितिकिम्·शर्वरी·पादोवा॥ ९॥ पादित्येतदन्ताच्छद्रूपात् स्त्रियाङीप्रत्ययोवा·भवतिद्विपदी·द्विपाद्·त्रिपदी·त्रिपाद्·कुम्भपद्यादौ॥ १०॥ कुम्भपदीत्येवमादौपाछन्ताच्चस्त्रियांनित्यंङीभवति·कुम्भपदी·कलशपदी·शतपदी·ऋच्याद्॥ ११॥ पादान्ताच्छद्वाद्रूपिस्त्रियामाद्प्रत्ययोभवति·त्रिपादा·चतुष्पादाऋक्·परत्वादन्याजादिरुचम्बाधित्वापद्भावः·टकारउत्तरार्थः·अन्यत्रद्विपदीदेवदत्ता·मन्नन्बहुव्रीहेर्नच॥ १२॥ मन्नन्ताच्छद्वादन्ताच्चबहुव्रीहेःस्त्रियामाद्भवति·यच्चप्रत्ययःप्राप्नोतिमचनभवति·एवन्दीर्घरूप्यम्·दामे·दामाः·दामानौ·दामानाः·अतिमहिमे·अतिमहिमाः·अतिमहिमानौ·अतिमहिमानः·अनिनस्मिन्·ग्रहणान्यर्थवतोनर्थकेनच·अनबहुव्रीहेः·प्रियश्वे·प्रियश्वाः·प्रियश्वानौ·प्रियश्वानः·प्रियधर्मे·प्रियधर्माः·प्रियधर्माणौ·प्रियधर्माणः·अजाद्यतामः॥ १३॥ अजादित्येवमादीनामकारान्तानाच्चशब्दानांवाच्याय्यांस्त्रियान्ङीत्यायान्तनाड्प्रत्ययोभवति·अजा·महाजा·अश्वा·कोकिला·बाला·कन्या·त्रिफला·कुच्चा·डुण्ढिहा·अतःकारीषगन्ध्या·स्नद्वा·दैवदत्ता·तकारःकिम्·क्षीरयाःकन्या॰ षष्ठ्यातत्सम्बन्धिन्यामेवस्त्रियाभवति·पञ्चानामजानांसमाहारः·पञ्चाजी·अतःपरंतत्सम्बन्धिन्योमवप्रत्ययः·टठ्वरोढ्यण्ढ्यौरादिभ्यः॥ १४॥ अतइतिवर्त्तते·टितःढण्इत्येतोयमिकारोयइञ्·अण्योकारस्ततःअजश्चप्रत्ययात्·गौरादिभ्यश्चस्त्रियांवर्तमानेभ्योङीप्रत्ययोभवति·कुरुचरी·मद्रचरी·ढण्·आक्षिकी·शालाकिकी·दण्·सौपर्णेयी·वैनतेयी·इञ्·सौतंगमी·मानवित्ती·इकारश्लेषःकिम्·रौद्र्या·बालाक्या·अण्·औपगवी·कुम्भकारी·कारीषगन्ध्या·गौतमस्याध्येत्रगौतमाकन्याद्यत्रणोकारस्यग्रहणान्नभवति·प्रोक्तेणनस्त्रियाम्·गौतम्यानीतरध्येत्रीगौत्तमेत्यत्रप्रोक्तेणीङीच्छिषयेनजायते·अञ्·औत्सी·औदपानी·गौरादिभ्यः·गौरी·मत्सी·मनुषी·देवी·यजोषावद्वात्॥ १५॥ यञ्प्रत्ययान्तात्स्त्रियांवर्तमानात् ङीप्रत्ययोभवति·नचेत्सयञ्नषकारादवट्शब्दाच्चपरोभवति·गार्गी·बाल्सी·अषावठादितिकिम्·गौकक्ष्यायौतिमाष्याआवद्या·यञ्नञ्सोहितान्तद्रिशकलान्तकौरव्याखरिमाण्डूकाड्डूफट्॥ १६॥ यञः यञन्तेभ्यःसोहितादिशकलपर्य्यन्तेभ्यः

कौरव्यास्करिमाण्डूकइत्येतेभ्यश्चस्त्रियाङ्ङीप्प्रत्ययोभवति· यञः गार्ग्यायणी· वात्स्यायनी· गोकक्ष्यायणी· पौतिमाष्यायणी· आवाट्यायनी·
यञ्लोहितादिशाकलान्त· लौहित्यायनी· बाभ्रव्यायणी· शाकल्यायनी· कौरव्यादि· कौरव्यायणी· आस्करायणी· माण्डूकायनी· यञः पूर्वो
यञ्चविधिरितिहैस्त्यम्· लोहितादेरयमेवेत्युपादानम्· इकारश्चासरेरिकारस्यलुगर्थः· टकारोङ्यर्थः· पदान्तरेणतेनान्यानन्यापेक्षे
णाविक्रिया· सान्तरेसरनानेकप्रत्ययैर्ह्रिदर्शनम्· वयस्यनन्ये ॥१७॥ बाल्मादिर्वयस्यभिन्नन्ये अचरमेवर्तमानादकारान्तात् स्त्रियां

MEMORIAL DE BHAU DAJI

ङीभवति· कुमारी· किशो श्वेररागी· वृद्धकुमारीत्युपमानात्· अनन्यइतिकिम्· वृद्धा· स्थविरा· अतइतिकिम्· शिशुः· बहुव्री
हेः संख्यादेर्हायनात् ॥१८॥ संख्यादेर्हायनाद्यान्तात्बहुव्रीहेः· स्त्रियांवयसिगम्यमानेङीभवति· द्विहायनी· त्रिहायणी· वयसीति
किम्· त्रिहायना· चतुर्हायना· शाला· दाम्नः ॥१९॥ दामन्इत्येतदन्तात्संख्यादेर्बहुव्रीहेः स्त्रियांङीभवति· द्विदाम्नी· त्रिदाम्नी· संख्या
देरितिकिम्· उद्दामोम उद्दा अनडुहींपथ्यऊध्नः ॥ २०॥ ऊधन्नित्येतस्माद्बहुव्रीहेः स्त्रियांङीभवति· घटोध्नी·
पीवरोध्नी· श्वनडुवाइतिविकल्पेवचनम्· अशिशोः ॥ २१॥ अशिशुइत्येतस्माद्बहुव्रीहेः स्त्रियांङीभवति· नविद्यतेशिशुर्यस्याः सा·
अशिश्वी· बहुव्रीहेरितिकिम्· नशिशुः· अशिशुः· श्वनडुवा· ॥ २२॥ यस्यकचित्श्वादेशोभवतितस्मादन्नन्तादबहुव्रीहेः स्त्रियां
निषेधाप्रत्ययोभवतः· बहुराज्ञी· बहुराज्ञौ· बहुराज्ञः· बहुराजानौ· बहुराजानः· बहुराज्ञे· बहुराजाः· श्वनडुवइति
किम्· प्रियश्वानः· प्रियश्वाः· नाम्नि ॥ २३॥ संज्ञायांविषयेश्वनडुवाबहुव्रीहेस्त्रियांनित्यंङीभवति· अधिराज्ञी· सुराज्ञी· नामग्रामौ· अनाच्छा
दनाज्ञाते· पूर्वपदात्क्तादजातरुतमितम याजातिस्तदन्तः पूर्वपदात्परोयः क्तान्तःजातरुतमितप्रतिपन्नवर्जि
तस्तदन्तात्बहुव्रीहेः स्त्रियांङीभवति· शोभनखिन्नी· ऊरूच्छिन्नी· केशस्रुती· अनाच्छादनादितिकिम्· वस्त्रच्छन्ना· जातेरितिकिम्· मास
याता· संवत्सरयाता· पूर्वपदादितिकिम्· प्रियशोभनखिन्ना· जातादिनिषेधः किम्· दन्तजाता· दन्तरुता· दन्तमिता· दन्तप्रतिपन्ना·
॥२४॥ पाणिग्रहीतिइत्येवम् प्रकारोङ्यन्तोबहुव्रीहोसायुर्भवतिपत्नीभार्यांचेत्· पाणिग्रहीति· कारग्रहीति· पण्यानी· अरक्षी· अन्यापाणिग्रही
ता· पत्नियस्मादेवनिपातनात्पतिशब्दस्यभार्यायान्नकारादेशः· वार्च्यांगात् ॥ २६॥ अनच्छादनमङ्गेभ्यः यजातिस्तदहाचिनः पूर्वपदात्परोयः
क्तान्तःजातरुतमितप्रति दूबहुव्रीहेः स्त्रियांङीबाभवति· पलाण्डुभक्षिती· पलाण्डुभक्षिता· सुरापीति· सुरापीता· अस्थ्यांगादिति

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

न्तात्·समासात्स्त्रियांवर्तमानात्पूर्वपदस्यार्थस्याऽत्वेगम्यमानेङीभवति·अभविलिसीदोः·सूपविलिसीपाग्नी·अल्पसूपेत्यर्थः·अन्यत्रचन्नु
नुलिप्ताकन्याद्विगोः·॥ ३६॥ अकारान्तात्द्विगोःस्त्रियांवर्तमानाद्ङीभवति· पञ्चपूली·दशपूली·पञ्चस्थ्वी·पञ्चतरी·परिमाणादेवस्तुचोबिस्तान
कंबल्यात्·॥ ३७॥ परितःआरोहतश्चपरिणाहतश्चमानम्·परिमाणम्·प्रस्थादिबिस्तआचितकम्बल्यवर्जितंयत्यपरिमाणवाचितदन्तादेव
द्विगोरकारान्तादणादिप्रत्ययानांलुचिसत्यांतदन्तात्·स्त्रीयांङीभवति·द्वाभ्यांकुडुबाभ्यांक्रीताद्विकुडुबी·त्रिकुडुबी·द्व्याढकी·त्र्याढकी·अबिस्ताचि
तकम्बल्यादितिकिम्·द्विबिस्ता·त्रिबिस्ता·द्व्याचिता·त्रिकम्बल्या·कारण्डादर्शने॥ ३८॥काण्डान्ताद्विगोर्लुचिसत्यान्तदन्तात्स्त्रियांवर्तमानात्·अ
क्षेत्रेविषयेङीभवति·द्वेकाण्डेप्रमाणंयस्याःसाद्वाभ्यांकाण्डाभ्यांक्रीतावाद्विकाण्डी·त्रिकाण्डी·अन्यत्रद्विकाण्डा·क्षेत्रभक्तिः·पुरुषात्प्रमाणाद्वा॥
३९॥ आयामाःप्रमाणंप्रामाणवाचीयःपुरुषशब्दस्तदन्ताद्द्विगोर्लुचिसत्यांस्त्रियांङीवाभवति·द्वौपुरुषौप्रमाणमस्याःद्विपुरुषी·द्विपुरुषा
परिखा·नःपत्यन्तस्य॥४०॥पतिशब्दान्तस्यस्त्रियान्नकारादेशोवाभवति· द्विदपत्नी·द्विदपतिः·सपत्न्यादौ·॥ ४१॥सपत्न्यादिषुस्त्रियांनित्यंना
देशःसमानस्यसभावःपुंभावाभावश्चनिपात्येते॥ ॥ श्लोक १२४५॥ ॥ ७२॥ ॥७३॥ ॥